

Konferencia

Történeti táj- tájrégészet

eredmények és perspektívák a
magyarországi tájrégészeti kutatásban

Absztrakt kötet

2017. november 6-7.

Történeti táj - Tájrégészet

eredmények és perspektívák a magyarországi
tájrégészeti kutatásban

Szerkesztette:

Zatykó Csilla - Szilágyi Magdolna - Szabó Máté

Budapest 2017

Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Régészeti Intézet

Történeti táj - Tájrégészet

eredmények és perspektívák a magyarországi
tájrégészeti kutatásban

Időpont:

2017. november 6-7.

Helyszín:

Magyar Tudományos Akadémia Humán Tudományok Kutatóháza
1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.

Történeti táj – tájrégészet: eredmények és perspektívák a magyarországi tájrégészeti kutatásban.
Absztrakt kötet.

Szerkesztette: Zatykó Csilla - Szilágyi Magdolna - Szabó Máté

ISBN 978-615-5254-08-6

© Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet

Borítót tervezte: Beck György

Nyomdai munkák: Rózsadomb Contact Kft.

A konferencia szervezői és támogatói:

Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet
Közép-európai Egyetem, Középkortudományi Tanszék
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Régészettudományi Intézet
Magyar Nemzeti Múzeum
Pécsi Tudományegyetem, Történettudományi Intézet, Régészet Tanszék / Pécsi
Légirégészeti Téka
Nemzeti Kulturális Alap

6

Program

6 - Hétfő, 2017. november 6;

8 - Kedd, 2017. november 7.

12

Konferencia absztraktok

12 - Település és táj; **26** - Környezetrégészet;

32 - Szimbolikus táj; **40** - Tájhasználat; **50** - Kommunikáció,
hálózatok; **56** - A tájrégészet módszerei; Workshop

64 - Poszterek

82

Jegyzetek

88

A konferencia helyszíne

- 09:00 - 09:30 Regisztráció
- 09:30 - 09:45 Köszöntő – Benkő Elek, az MTA levelező tagja, az MTA BTK RI Igazgatója
- 09:45 - 10:15 Laszlovszky József – Szeverényi Vajk: Mi a tájrégészet?
- 10:15 - 10:30 KÁVÉSZÜNET _____

10:30 - 15:00 TELEPÜLÉS ÉS TÁJ
Levezető elnök: Tomka Gábor

- 10:30 - 11:00 Füzesi András – Koller Melinda: Település és táj kölcsönös átalakulása: kutatási lehetőségek a neolitikum és a középkor távlatában
- 11:00 - 11:20 GutayMónika–PéntekAttila–ZandlerKrisztián–Kerékgyártó Gyula – Gulyás András: Gravettien, Epigravettien lelőhelyek topográfiai helyzete Nógrád, Heves megye és a Jászság területén
- 11:20 - 11:40 Simon Bence: Az emberi megtelepedés helyszíneinek vizsgálata Pannonia provincia területén
- 11:40 - 12:00 Czajlik Zoltán – Bartus Dávid – Deák Márton – Nagy Balázs – Rupnik László – Viczián István: Brigetio hátszaga: a kutatás eddigi eredményei, módszerei és jövőbeli lehetőségei
- 12:00 - 12:10 Vita
- 12:10 - 13:10 EBÉDSZÜNET _____
- 13:10 - 13:30 Csiky Gergely – Harmath András – D. Amina Jambajantsan – Szilágyi Zsolt – Tolnai Katalin: Város a sztyeppén? Egy 10-11. századi erődített település és környezetének felszíni kutatása Mongóliában
- 13:30 - 13:50 Knippl István: A tájhasználat változásai térben és időben. (Hajós és Császártöltés terepbejárásának és környezettörténeti vizsgálatának eredményei.)
- 13:50 - 14:10 Kiss Gábor – Zágorhidi Czigány Balázs: Vas megyei Sár terra az Árpád-korban

14:10 - 14:30 K. Németh András: Likas-hegy, Török-lik, Barátok pincéje. Lőszebe vajt középkori „likak” Tolna megyében

14:30 - 14:45 Vita

14:45 - 15:00 KÁVÉSZÜNET

15:00 - 17:00 KÖRNYEZETRÉGÉSZET

Levezető elnök: Kulcsár Gabriella

15:00 - 15:30 Benkő Elek – Jakab Gusztáv: Környezetrégészet - tájrégészet: a széki sóbányászat és tógazdálkodás története

15:30 - 15:50 Kázmér Miklós: Földrengéses terület-e Magyarország és környéke? A régészet válaszlehetőségei a Kárpát-medencében

15:50 - 16:10 Füleky György – Kovács Gabriella – Máriy Erzsébet: A táj változásának nyomon követése régészeti leletek és talajvizsgálatok segítségével

16:10 - 16:30 Serlegi Gábor – Vágvölgyi Bence – Fábíán Szilvia – Gortva Gergely – Jakucs János – Marton Tibor – Oross Krisztián: Az emberi megtelepedési stratégia hidrológiai aspektusai a Dél-Dunántúlon

16:30 - 16:45 Vita

16:45 - 17:00 KÁVÉSZÜNET

17:00 - 19:00 SZIMBOLIKUS TÁJ

Levezető elnök: Kalla Gábor

17:00 - 17:30 P. Fischl Klára – F. Romhányi Beatrix: Szimbolikus táj

17:30 - 17:50 Bede Ádám – Czukor Péter: A kétegyházi kurgánmező mint szakrális tér: tájrégészeti és tájrekonstrukciós kísérletek

17:50 - 18:10 Bencze Ünige – Toda Oana: Tájhasználat a kolozsmonostori bencés apátság Kajántó-völgyi birtokain

18:10 - 18:30 Pető Zsuzsanna: Középkori pálos táj a Magyar Királyság területén

18:30 - 18:50 Koppány András: 18–19. századi kertek helyszíni kutatása régészeti (és esetenként falkutatási) módszerrel

18:50 - 19:00 Vita

09:00 - 12:30 TÁJHASZNÁLAT*Levezető elnök: Laszlovszky József*

- 09:00 - 09:30 Ferenczi László – Zatykó Csilla: A tájhasználat: komplexitás és sokszínűség a tájrégészetben
- 09:30 - 09:50 Molnár Zsolt – Gyurka Orsolya: Az északnyugat-erdélyi Nagykároly-Bobáld tell kutatása és a középső bronzkori tájhasználat rekonstrukciójának lehetőségei
- 09:50 - 10:10 Bereczki Sándor: Tájhasználat Erdélyben a késő vaskor folyamán
- 10:10 - 10:30 Tóth Zsolt: Tájhasználat a pécsi világörökség területén a római kortól a 20. századig

10:30 - 10:45 Vita

10:45 - 11:00 KÁVÉSZÜNET _____

- 11:00 - 11:20 Sárosi Edit: Történeti tájhasználat nyomai Kecskemét környékén
- 11:20 - 11:40 Vadas András: Erdőből pusztaság? Erdőpusztulás és a török kori háborúk a Dunántúlon
- 11:40 - 12:00 Máté Gábor: A Mecsek középkori és újkori gazdálkodásának tájtörténeti emlékei
- 12:00 - 12:20 Albert Gáspár – Gubányi Gergely: Budakeszi egykori szőlőhegyének rekonstrukciója geodéziai jelek és archív térképek alapján

12:20 - 12:30 Vita

12:30 - 13:30 EBÉDSZÜNET _____**13:30 - 15:30 KOMMUNIKÁCIÓ, HÁLÓZATOK***Levezető elnök: Szabó Máté*

- 13:30 - 14:00 Bődöcs András – Szilágyi Magdolna: A történeti korú utak régészeti kutatásának gyakorlata és lehetőségei Magyarországon

- 14:00 - 14:20 Masek Zsófia: Lineáris struktúrák rekonstrukciós kísérlete Szolnok és a Tiszazug között
- 14:20 - 14:40 Rácz Tibor Ákos: Középkori utak, települések és határaik az Ócsai Tájvédelmi Körzetben
- 14:40 - 15:00 Mesterházy Gábor: Legkisebb költségű úthálózatok modellezése
- 15:00 - 15:15 Vita
- 15:15 - 15:30 KÁVÉSZÜNET _____

15:30 - 17:30 **A TÁJRÉGÉSZET MÓDSZEREI**

Levezető elnök: Czajlik Zoltán

- 15:30 - 16:00 Stibrányi Máté – Szabó Máté: A tájrégészet módszerei, avagy a totális régészet
- 16:00 - 16:20 P. Barna Judit – Eke István – Tokai Zita – Stibrányi Máté – Mészáros János – Pásztor Emília – T. Biró Katalin: Észrevételek a neolitikus körárkok kutatásának módszereihez: a roncsolásmentes vizsgálatok lehetőségei és korlátai Ligetfalva-Gesztényési-dűlő lelőhely kutatásának tükrében
- 16:20 - 16:40 Kulcsár Gabriella – Czajlik Zoltán – Jaeger, Mateusz – Kiss Viktória – Pető Ákos – Serlegi Gábor – Vágvölgyi Bence: Bronzkori táj a Duna völgyében – KEX LANDSCAPE 2017
- 16:40 - 17:00 Fábíán Szilvia – Guba Szilvia – Salisbury, Roderick B. – Larsson, Nicklas – Czifra Szabolcs – Serlegi Gábor – Marton Tibor – Szilágyi Kata – Bácsmegi Gábor – Tóth, Peter: Roncsolásmentes régészeti kutatások az Ipoly-völgy középső szakaszán – ISzAP projekt eddigi eredményei
- 17:00 - 17:20 Belényesy Károly – Kuszinger Róbert: A régészeti és természeti örökség azonosítását célzó új alapú mérés technikai módszerek és dokumentációs eljárások kidolgozásának eredményei. Beszámoló a Bakonyban és az Alföldön végzett LIDAR felvételezések tapasztalatairól.
- 17:20 - 17:30 Vita
- 17:30 - 17:45 KÁVÉSZÜNET _____

17:45 - 19:00 **WORKSHOP**

Történeti táj - Tájregészeti Posztterek

M. Aradi Csilla - Molnár István: A bárdudvarnoki premontrei prépostság környezeti változásainak értékelése

Baráz Csaba: Mész-hegy – a hajdani Szőlőske puszta promontórium. Szőlőhegyek Eger határában

Baráz Csaba: Tájművelés és tájstruktúrák a Bükkalján

Bechtold Ágnes – Hegyi Dóra – Klagyivik Mária – Nádai Zsófia – Németh Zita: Kastélykertek régész szemmel – A nádasdladányi Nádasdy-kastély és a szabadkígyósi Wenckheim-kastély kertje

Bede Ádám – Czukor Péter: A makói Fekete-halom tájtörténete és geomorfológiája

Bede Ádám – Sümegi Pál – Czukor Péter – Csathó András István – Tapody Réka Orsolya – Sümegi Balázs Pál – Molnár Dávid – Törőcsik Tünde: A kétegyházi Török-halom komplex környezettörténeti rekonstrukciójának előzetes eredményei

Hatházi Gábor – Kovács Gyöngyi – Vágvölgyi Bence: A vértesszentkereszti apátság kőfaragványainak „útja” a csókakői várba a török korban

Kustár Rozália: Pilisszántói titok - tájregészeti szempontú véleményformálás

Kustár Rozália – Balázs Réka: Röghöz kötött képzelet - a kiskunsági halmok

Oroszi Zoltán – Kustár Rozália: Ember és természet együttes alkotásai a szikes pusztákon.

Páll Dávid – Tóth Farkas Márton – Sipos György: Mocsáros természetvédelmi terület (Budapest III. Kerület) földtudományi vizsgálata

Páll Dávid – Liska András – Sipos György: Földtudományos vizsgálatok a gyulai Szigeterőd-projekt tervezésében

Pásztor Eszter: „Mindenből egy kicsit” - Hatvan és járása topográfiájának kutatási lehetőségei régészeti szempontból.

Szabó Máté – K. Németh András – Ódor János Gábor – K. Tóth Gábor: Avar kori tájhasználat Várong határában

Viczián István – Tóth Farkas Márton – Balogh János – Koczó Fanni – Szalai Zoltán – Szeberényi József: Geomorfológiai, környezettörténeti vizsgálatok a Budapest, I. kerület, Fő utca 2. sz. alatti régészeti feltárás környezetéről

Tájhasználat nyomai a Lajta mentén (Otto Braasch felvétele, 2009. június 12., PLT 41623)

Laszlovszky József¹ – Szeverényi Vajk²

¹ Közép-európai Egyetem, Középkortudományi Tanszék, Budapest

² Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, Budapest; Déri Múzeum, Debrecen

Mi a tájrégészet?

Az előadás a tájrégészet kialakulásának legfontosabb állomásait és e tudományterület alapvető koncepcióit foglalja össze. A tájrégészet egyrészt a természet és az ember egymásra hatását vizsgálja a tájban, másrészt értelmezési keretet nyújt, amely a leletek és a lelőhelyek szintje felett, táj léptékben elemzi a régészeti információkat.

Az előadás első felében a tájrégészet kialakulása kapcsán bemutatjuk, hogy milyen jelenségeket fedeztek fel a tájjal dolgozó régészek és ennek eredményeképpen miként vált a táj, a különböző tájelemek sokasága régészeti forrássá, amelyek egy-egy történelmi korszakot is jellemezhetnek. Mivel a kutatás ezen fázisában a középkori emlékek vizsgálata külön hangsúlyt kapott, bemutatjuk, hogy miért éppen ezek a jelenségek, és miért a középkor játszottak nagyobb szerepet a tájrégészet korai időszakában, a tudományterület dokumentációs eszközeinek és általános módszertanának kialakulásában.

Az előadás második felében az angolszász tájrégészet különféle elméleti megközelítéseit mutatjuk be. Az ember és táj kapcsolatát e hagyomány is több nézőpontból vizsgálta, és az amerikai és brit iskolák közötti különbségek különösen jól kirajzolódnak. Az amerikai régészetben a mikro- és makro-regionális településrégészeti kutatások dominálnak, részben környezetrégészeti rekonstrukciókra, részben társadalmevolúciós elképzelésekre támaszkodva. Ezzel szemben a brit iskolában inkább egy fenomenológiai irányzat terjedt el, főleg az elmúlt 15 évben, amelynek alapvetése, hogy a megtapasztalás és az interpretáció, a tapasztalat értelmezése az emberi kondíció egyik alapvető, megkülönböztető eleme. Mindkét iskola munkásságát néhány jelentősebb őskori esettanulmányon keresztül mutatjuk be.

Csobánc vára bukkan elő a felhők közül
(Otto Braasch felvétele, 2005. szeptember 28, PLT 20312)

Füzesi András¹ – Koller Melinda²

¹ Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Régészettudományi Intézet, Budapest

² Budavári Ingatlanfejlesztő és Üzemeltető Nonprofit Kft, Budapest

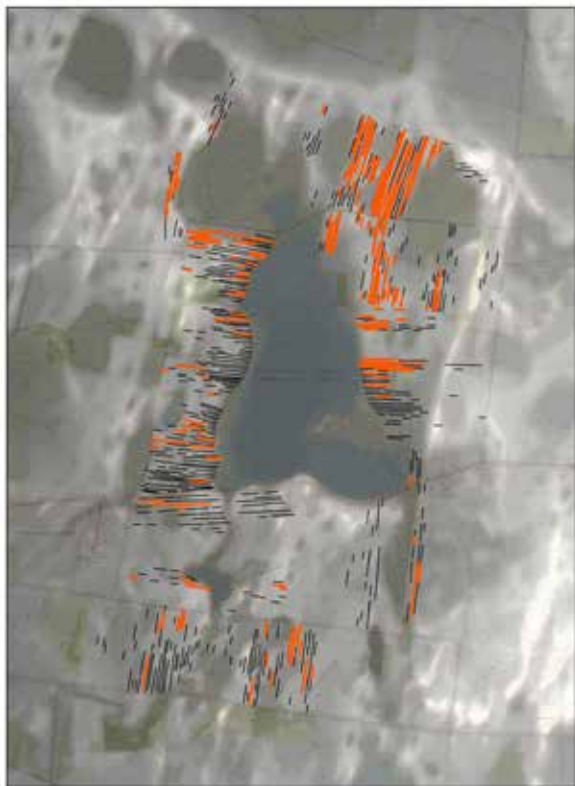
Település és táj kölcsönös átalakulása: kutatási lehetőségek a neolitikum és középkor távlatában

A település- és tájregészet egymástól elkülönült, mégis számos ponton összekapcsolódó kutatási terület. A vizsgálat tárgya mindkét esetben egyértelmű: a település az emberi megtelepedés helyszíne, teljes mértékben mesterséges létesítmény, míg a táj a környezet egy sajátos területe, a környezeti tényezők egyedi, helyileg megvalósuló együttállása. A két jelenség mégsem különül el vegytisztán egymástól. A települések szervesen illeszkednek az őket körülvevő tájba, az ember környezet átalakító tevékenysége hatással van a táj egyedi képére.

Nemcsak a régészeti lelőhelyek, hanem a mai települések esetében is nehéz megválaszolni, hogy hol végződik a település és hol kezdődik a táj. Az ember létfenntartó tevékenysége az idők során egyre nagyobb hatást gyakorolt a természeti környezetre. Ennek köszönhetően különböző típusú tájak (gazdasági táj, kultúrtáj, rituális vagy szakrális táj stb.) jöttek létre, melyek az emberi tevékenységek egy-egy aspektusát tükrözik. Olyan emberi alkotások, mint a temetők, kurgánok vagy út

A késő neolitikus környezet rekonstrukciója Polgár-sziget régiójában az ismert lelőhelyek feltüntetésével

A középkori kerámiát tartalmazó adatgyűjtési cellák Tiszavasvári-Fehér-szik mikrorégióban

menti keresztek nem tartoznak szorosán a településekhez, mégis a táj meghatározó elemei. Emlékeztetnek bennünket arra, hogy a település és táj vizsgálata nem egyszerűsíthető le egy „kétpólusú világ” modelljére.

A képet árnyalja némiképp a települések sokszínűsége: már a kezdet-kezdetén sem beszélhetünk teljes egyenlőségről, még ha a valódi településhierarchia kialakulásáig az első állandó települések megjelenése után több száz, sőt több ezer év telt is el. A különböző méretű, funkciójú, helyzetű települések az adott társadalomra/időszakra jellemző struktúrába, településhálózatba szerveződtek. E hálózatok időbeli változása a településdinamika, melynek kutatása hosszú távon lehetséges. Ezen az állandó átalakuláson a település és a táj külön-külön és együttesen is átment/átmegy. A két folyamat egymást kölcsönösen át-
hatja, így a település és a táj, vagyis az emberi közösségek és a környezet kölcsönös fejlődéséről, koevolúciójáról beszélhetünk.

Az emberi fejlődés (neolitikummal kezdődő) közel 8000 éves időszaka megfelelő időbeli perspektívát biztosít a településtörténeti folyamatok állandó és változó elemeinek azonosítására. Előadásunkban a két időbeli véglet, a neolitikum és a középkor településhálózatára fókuszálunk. A két településtörténeti időszakot egy Tisza-menti régióban, a nyíri Mezőség területén végzett kutatásaink alapján vizsgáltuk.

A Kr. e. 6000–4500 közötti időszak településtörténetének sarokpontjai: 1. állandó települések létrejötte, 2. a táj fokozatos és teljes használatba vétele az élelmentermelő közösségek által, 3. központi létesítmények létrehozása, 4. nagyméretű települések és tellek megjelenése a differenciált településhálózaton belül. E jelenségek egy folyamat különböző állomásaiként értelmezhetők, melynek célja a környező világ megismerése és meghódítása volt. Ennek során a hasonló települések laza sorozatából egy differenciált hálózat jött létre, melynek központi települései 100 km²-nél is nagyobb területet vontak irányításuk alá.

A középkorban, a 10–17. század között részben hasonló, számos ponton eltérő folyamat játszódott le. Az Árpád-kor elején még jellemző „elvándorló” kisebb településmagok a talajváltó gazdálkodás hatására megszilárdultak, egységbe tömörülve állandó falvak jöttek létre. A kereszténység szerepe

meghatározó volt a településhálózat kikristályosodásában a templomok és egyéb létesítmények stabil helyzete révén. A fokozatosan ki- és átalakuló hálózaton belül bizonyos központok már a korszak elejétől léteztek az állami intézménynek köszönhetően.

A két korszak jelenségeinek és folyamatainak összehasonlítása azonos vizsgálati szempontokat igényel, mint például a települések mérete, belső szerkezete, időbelisége, térbeli és hálózaton belüli helyzete. A leletanyag keltezhetősége nagymértékben befolyásolja a településdinamikai következtetéseket. A mikroregionális vizsgálatot meghatározta a kiválasztott lépték adott hálózaton belüli helyzete. Míg ugyanis a neolitikum idején a 10–100 km²-es mikrorégiók önálló, teljes értékű egységekként definiálhatók, addig a középkori településhierarchiában ez a kategória az alsó szintnek feleltethető meg, köszönhetően a Kárpát-medence egészére kiterjedő központosításnak. Ugyanakkor a településhálózatok fejlődése során lejátszódott folyamatok – különösen a tájhasználat szempontjából – nagy hasonlóságot mutatnak. Lényeges különbséget a központi települések befolyása alá vont terület méretében, az egy hálózatba kapcsolt források mértékében fedezhetünk fel. A neolitikus egalitáriánus közösségek szükségszerűen eltérő rendszert képesek kiépíteni, mint egy középkori állam, hiszen a településhálózat a mindenkori társadalom leképeződése.

Gutay Mónika¹ – Péntek Attila² – Zandler Krisztián³ – Kerékgyártó Gyula⁴ – Gulyás András⁵

¹ Dobó István Vármúzeum, Eger

² független terepkutató, Pest megye, Nógrád megye, Heves megye, Jászság

³ Dornyay Béla Múzeum, Salgótarján

⁴ független terepkutató Jászság, Heves megye, Nógrád megye

⁵ Jász Múzeum, Jászberény

Gravettien, Epigravettien lelőhelyek topográfiai helyzete Nógrád, Heves megye és a Jászság területén

A Gravettien entitás kulturális egységek összessége a felső paleolitikum középső és késői szakasza, mely 30.000 év BP-től a jégkorszak végéig tartott. A lelőhelyek radiokarbon koradatainak újraértékelése szerint ezen belül korai Gravettien (Korai Pavlovien; 30.000–27.000 év BP), Pavlovien (27.000–25.000 év BP), késői Gravettien (Willendorf-Kostenkien; 25.000–20.000 év BP), Ságvárien (20.000–18.000 év BP) és Epigravettien (17.000–13.000 év BP) kulturális egységeket különböztethetünk meg.

A felső paleolitikus, Gravettien és Epigravettien vadászó-gyűjtögető közösségek komplex gazdálkodást folytattak, mobilis vadkötő életmódjukból fakadóan nem formálták számottevően az őket körülvevő tájat. Megtelepedésükben az élelemszerzés és a közeli kőnyersanyag források együttes jelenléte játszott főszerepet. Telepeik típusai főként vadász- illetve műhelytelepek voltak.

Az elmúlt húsz évben a terepkutatásoknak köszönhetően számos felső paleolitikus Gravettien, Epigravettien lelőhelyet sikerült azonosítani a Jászságban és Nógrád, Heves megye területén.

A vadásztelepek a zsákmányállatok, elsősorban a rénszarvas, vonulási útként szolgáló Ipoly, Zagyva és a Tarna folyók, valamint a Keleti-Mátraalja patak völgyeinek mentén, a meredek teraszperemeken létesültek, átlagos tengerszint feletti magasságuk 150–180 m közé tehető.

A Jászság geomorfológiai viszonyainak megfelelően, az Epigravettien lelőhelyek jóval alacsonyabb térszínen, a Zagyva allúviumából kiemelkedő 100–110 m tengerszint feletti magasságú dombháton találhatóak. A vadásztelepek között vannak rövidebb tartózkodásra utaló jól behatárolható, kisebb vadásztáborok, illetve hosszabb időn keresztül felkeresett, idényjellegű, nagy kiterjedésű, komplex vadásztelepek.

Heves megyében Apc–Farkas-majoron egy jégkorszak végi sátor maradványait tártuk fel, Apc–Somlyó 5–6. számú lelőhelyeken egy földbe mélyített, több lépcsősoros veremház vagy tároló gödör, Feldebrő–Bakoldal 1. számú lelőhelyen egy húsdepóként értelmezett telepjelenséget és egy tűzhely maradványait találtuk. Karácsond–Ugrai-part 2. számú lelőhelyen feltehetően egy több tűzhelyből és fosszilis csontokból álló vadásztelep konyhamaradványát lokalizáltuk.

Nógrád megye Szurdokpüspöki térségében a 21. számú főút mellett egy mammut húsdepó került napvilágra.

Az idősebb Gravettien (Ipoly-völgy 1, Parassa III.–Orgonás, Drégelypalánk–Topóka-dűlő, Halmajugra–Szoller-dűlő 3, Feldebrő–Bakoldal 1.) és az Epigravettien (Ipoly-völgy 3, Drégelypalánk–Legény-oldal, Kálló–Pusztá-hegy, Romhány–Diós-út, Apc–Somlyó 5–6, Karácsond–Taródi-hegy 8, Karácsond–Ugrai-part 2, Feldebrő–Bakoldal 1, Tófalu–Honvéd-halom, Vécs–Nagy-Zsadányi-dűlő 2, Jászberény–Nevada-tanya, Jászberény–Zsombékos és Jászfelsőszentgyörgy–Szúnyogos) lelőhelyeket topográfiai helyzetük, telep típusuk, iparuk és könyersanyag felhasználásuk alapján mutatjuk be.

Feldebrő–Bakoldal 1. számú Epigravettien lelőhely drón felvétele

Simon Bence

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Régészettudományi Intézet, Budapest

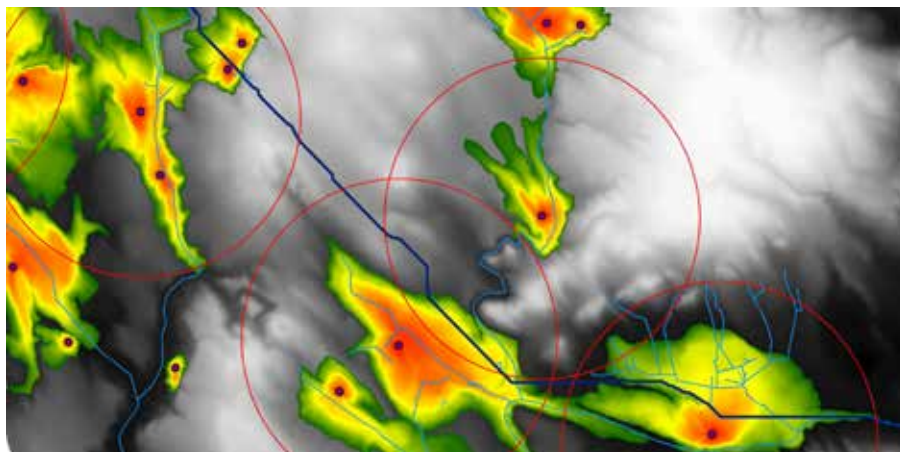
Az emberi megtelepedés helyszíneinek vizsgálata Pannonia provincia területén

Hazánkban a római korral foglalkozó régészeti kutatások eddig kevés hangsúlyt fektettek a mezőgazdasági termelés alapját képező vidéki (azaz nem városi) megtelepedés helyszíneinek tájregészeti szemléletű vizsgálatára. Előadásomban a Gerecse, Duna, Tétényi-fennsík által határolt területet, nevezetesen Aquincum és Brigetio hátságát érintő vizsgálataim eredményeit és módszereit mutatom be, amely kiegészül a Carnuntum (Deutsch-Altenburg/Petronell, Ausztria) előterét érintő vidéki településrendszer vizsgálatával.

Az ókori ember környezethez való viszonyát számos fizikai tényezőn (tengerszint feletti magasság, lejtőkategória, talaj, kiettség, víztől mért távolság) keresztül térinformatikai módszerekkel igyekszem vázolni. A megtelepedést és gazdasági termelést a fenti tényezőkn kívül alapvetően meghatározták a táj domborzati elemei (például a hegyhátak és völgyek). A felszíninformákat szoftveres algoritmus segítségével állapítottam meg, amelyet helyszíni bejárás segítségével pontosítottam. A táj és ember kapcsolata így tágabb összefüggésekben is vizsgálhatóvá vált.

A fizikai környezet mellett az emberi tényezők is hatással voltak a településkép alakulására. A terpbejárási adatok segítségével a vidéki környezetben kisebb központokat sikerült meghatározni, amelyek LCP (least cost path) vizsgálatok alapján kirajzolt főbb útvonalak és vízpartok mentén alakultak ki.

A pannoniai vidéki településképről szerzett új információk a gazdasági és társadalmi folyamatok jobb megértését segítik és újabb kutatási lehetőségeket biztosítanak, amelyeket előadásomban röviden vázolok.

A domborzatot költségfelszínként kezelő elérési vizsgálatok eredménye római kori lelőhelyeken

Czajlik Zoltán¹ – Bartus Dávid¹ – Deák Márton² – Nagy Balázs² – Rupnik László¹ – Viczián István³

¹ Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Régészettudományi Intézet, Budapest

² Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajz- és Földtudományi Intézet, Budapest

³ Magyar Tudományos Akadémia, Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet, Budapest

Település és táj kölcsönös átalakulása: kutatási lehetőségek a neolitikum és középkor távlatában

Brigetio római kori településrendszerének hagyományos, régészeti feltárásokon alapuló kutatása hosszú múltra tekint vissza. Ennek köszönhetően a polgárvárosról, a táborról és az azt övező katonavárosról mind több és több adat áll rendelkezésre. Ugyanakkor a római várost övező szűkebb és tágabb terület korabeli természetes és rómaiak által alakított állapotáról csak keveset tudunk. Az elmúlt években megkezdett kutatásunkkal ezen szerettünk volna változtatni. A munka első szakaszában a település közvetlen környezetének településszerkezetét és vízrendszerét vizsgáltuk.

Brigetio telepítő tényezői és működése terén nem elhanyagolható fontosságúak a környezeti körülmények. Ezek közül leglényegesebb az élővíz, az árterek és az ármentes térszínek korabeli elhelyezkedése.

A természetföldrajzi kutatások során, a völgytalpi területen megtörtént a jellemző terepszintek lehatárolása, a medrek és medermaradványok elkülönítése.

Meghatároztuk a Brigetiót délről szegélyező Ős-Duna-ág feltöltődésének menetét és római kori állapotát. Különös tekintettel arra, hogy ezen húzódott keresztül a településre vezető egyik kövezett út, amelyet a mederköltésben találtunk meg. Az átfolyási medrek és a mai, valamint a római kori árterek rendszerében meghatároztuk Brigetio épített környezetének geomorfológiai alapját, ami döntően a Dunát kísérő, ártérből kiemelkedő folyóhát (levée) felszín.

A földrajzi környezet vizsgálatát a régészeti korú megtelepülés és térszervezés nyomainak azonosítása egészíti ki. Törekdünk arra, hogy

Brigetio katonavárosának déli előtere a légitérészeti és terepbejárási adatok alapján

Történeti táj - Tájrégészet

Előadások

a topográfiai kutatás minél több módszerét alkalmazzuk és az így nyert adatokat térinformatikai környezetben, integráltan dolgozzuk fel. Ez praktikusán a kutatási terület tervszerű légrégészeti felderítését, illetve a már meglévő – különböző eredetű – légifelvételek feldolgozását jelenti.

Az ELTE régészhallgatóival megkezdtük a kérdéses terület terepbejárását, továbbá egyes területeken geofizikai méréseket végeztünk. A régészeti szakirodalomban és archívumokban található archív adatok (térképek és feljegyzések) – immár térinformatikai alapra helyezett – újrafeldolgozása ugyancsak az elkezdett folyamat részét képezi.

Előadásunk keretében az elért eredményeket kívánjuk bemutatni, külön figyelmet fordítva azok módszertani vetületére. Kitérünk továbbá a kutatás során felmerülő kérdésekre, korlátozó tényezőkre és természetesen a jövő fejlődési irányaira is.

Csiky Gergely¹ – Harmath András² – D. Amina Jambajantsan – Szilágyi Zsolt³ – Tolnai Katalin²

¹ Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, Budapest

² Tahiméter Kft., Tahi

³ Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajzi Intézet, Budapest

Város a sztyeppén? Egy 10-11. századi erődített település és környezetének felszíni kutatása Mongóliában

A 2016-ban újjáéledt mongol–magyar régészeti kapcsolatok keretében a Khi-Land projekt a Bel-ső-Ázsia keleti részét és Észak-Kínát a 10–12. században uraló és Liao néven dinasztiát alapító, korai mongol nyelvet beszélő kitajok erődített településeinek tájrégészeti vizsgálatát tűzte ki célul. Előzetes terepszemle alapján a Khar Bukh balgas lelőhelyét kezdtük vizsgálni, ahol 2017 májusában a projekt tagjai két hétig végeztek roncsolásmentes régészeti kutatásokat.

A lelőhely egy nagyjából négyzet alakú, 660–760 m oldalhosszúságú, tornyokkal tagolt, döngölt föld falú erődített településből, az ezt északról és nyugatról körülvevő szántóföldnyomokból, az erődítésen déli és keleti irányban mintegy 500 méter hosszán elnyúló településből, egy folyópárti kerámiaégető kemencéből, valamint egy a településre a 16–17. században rátelepült buddhista kolostor romjaiból áll. Egy ilyen komplex lelőhely csak hasonlóan összetett módszerekkel vizsgálható. Kutatócsoportunk tagjai ennek megfelelően műszeres felmérésekkel, drónos légifelvételek készítésével, magnetométeres és talajellenállás mérő geofizikai felmérésekkel és terepbejárásokkal vizsgálták a területet.

A légifelvételek előzetesen megszerkesztett repülési tervek alapján készültek abból a célból, hogy ezek segítségével egy térinformatikai adatbázisba illeszthető terepmodell készüljön az erődről és

annak közvetlen környezetéről. A korábbi modellen az erődfalon belüli területen sűrű beépítés volt látható. Az épületmaradványok felszíni azonosítása és leírása megtörtént, és az épületekről egy katalógust tervezünk összeállítani .

Az erődfalon kívüli terepbejárásoknak két célja volt: az egykori települések kiterjedésének meghatározása és a különböző tevékenységi zónák azonosítása. Déli és keleti irányban a település az erődtésen túl még több száz méter hosszan folytatódott a felszíni leletszóródások alapján. Terepbejárást végeztünk a Khar bukh folyó partján feltételezett fazekaskemence környékén is. A szántóföldnyomok között a műholdfelvételeken kör alakú objektumokat figyeltünk meg. Ezek bejárása során nem halmokat, hanem teljesen sík vagy enyhe lencseszerű bemélyedéseket és letaposott összetömörödött talajt figyeltünk meg.

L. Ganbaatar mongol geofizikus két területen végzett geofizikai próbaméréseket magnetométeres és talajellenállás mérés módszerével: az erőd belsejében és az erődfaltól északra eső kör alakú objektumok területén. Az utóbbi helyszínen az ellenállás mérés víz vagy csatorna meglétét jelezte, amely alapján feltételezhető, hogy ezek az objektumok vízgazdálkodással is kapcsolatban lehettek.

A Khi-Land projekt az itt bemutatott kutatások folytatására és kibővítésére törekszik, hogy ezen települések életéről és történetéről, valamint a kitaj tájhasználatról minél árnyaltabb képet kaphassunk.

Khar bukh balgas romjai

Knipl István

Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza

A tájhasználat változásai térben és időben (Hajós és Császártöltés terepbejárásának és környezettörténeti vizsgálatának eredményei).

Hajós és Császártöltés települések (Bács-Kiskun megye) területe az Alföld egyik legspeciálisabb vidékén a Kiskunsági Homokhátság és a Kalocsai Sárköz találkozásánál találhatóak. A települések terepbejárására 2000–2001 (Császártöltés) és 2010–2011 (Hajós) években került sor.

A terepbejárások során Hajós és Császártöltés területén, 183 lelőhelyen 15 kultúra mintegy 311 megtelepedésének, temetőjének nyomait találtuk meg. Területünk a korai neolitikumtól napjainkig szinte folyamatosan lakott volt.

Az itt letelepedett népcsoportok, kultúrák népessége azonban mind a technikai fejlettség, mind a létszám és életmód vonatkozásában jelentősen különböztek egymástól. Ennek következtében különböző módon és mértékben hasznosították a rendelkezésükre álló területeket.

A terület hasznosítását azonban nemcsak a technikai fejlettség és a népességszám befolyásolta, hanem jelentős mértékben függött az aktuális környezeti viszonyoktól is. E tényezők közös eredményeképp alakult ki a kultúrákra, korszakokra jellemző településhálózat, amelynek nyomait a terepbejárás során rögzítettük. A korábbi években végzett környezetrégészeti kutatások eredményeként lehetővé vált a régészeti és környezettörténeti eredmények összekapcsolása, az egykori települések tájban való elhelyezése.

Kiss Gábor¹ – Zágorhidi Czigány Balázs²

¹ Savaria Múzeum, Szombathely

² Vasvári Múzeum, Vasvár

A Vas megyei Sár terra az Árpád-korban

A Zala folyó leghosszabb mellékveze, a Sárvíz által kialakított medence zárt természetföldrajzi egység, és mint ilyen településtörténeti szempontból jól vizsgálható. Mindezt nagyban segíti az a tény is, hogy területén birtokos egyházi intézmények és jelentősebb családok (vasvári káptalan, szentgotthárdi apátság, Nádasd nemzetség) gazdag levéltárainak köszönhetően átlagon felüli forrásadottságokkal rendelkezik. A Sárvíz medencéjében hosszú ideje folytatunk komplex – történeti földrajzi, régészeti topográfiai és névtani – kutatásokat, melyek során nemcsak a terület település- és birtoktörténetét sikerült felvázolnunk, hanem az általános Árpád-kori településtörténet szempontjából is meg tudtunk fogalmazni néhány fontos tételt.

K. Németh András

Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd

Likas-hegy, Török-lik, Barátok pincéje. Löszbe vájt középkori „likak” Tolna megyében

Tamási határának déli részében, a Gyulaji-erdőben található a Likas-hegy, amely a középkori szántóföldnyomairól ismertté vált, elpusztult Kospa falu határához tartozott. Nevét a belé vájt, pincseszerű járatrendszeréről kapta, amelyet a 19–20. században számos leírás említ, 1800, illetve 2000 körüli alaprajzi vázlat is készült róla.

A barlang száját nem vízszintesen vájták a domboldalba, hanem egy hosszabb emelkedő, majd egy lejtős szakasz után kezdődött a ma 18–20 méter hosszú, 1,8 méter széles és 1,6 méter magas fő folyosó, amelynek nyugati oldalán egymás mellett öt kis „helyiség”, másik oldalán pedig egy nagyobb terem nyílt.

Mivel a járat szája már beomlott, régészetileg csak a löszbarlang ásásakor kihordott földből képzett teraszt vizsgálhattuk át. A fémdetektoros kutatásnak köszönhetően sikerült igazolni, hogy az objektumot legkésőbb a késő Árpád-korban már használták.

A szájhagyomány szerint a barlangot menedékhelyként használták a tatárok vagy a törökök előtt, szerzetesek lakóhelye lehetett vagy rablók búvóhelye volt. Mindezek mellé a középkori falu közelsége alapján még hozzátehetjük, hogy eredetileg akár egyszerű pincének is vájhatták, ami ugyan-

A tamási Likas-hegy löszüregének beszakadt bejárati része

akkor nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy később ne tölthette volna be az említett funkciók valamelyikét.

Tolna megyében több hasonló, löszbe vájt, igen régi, barlangszerű üreget tart számon a szájhagyomány, amelyek általában elpusztult középkori települések közelében fekszenek. A kisszékelyi határban, a középkori Temerkény falu közelében fekvő, beszédes nevű Barátok barlangjának csak a nyílása látszik már, az Udvari határában lévő Török-lik nyílása felett található a középkori Pél falu templomának helye, a tolnanémedi Török-lik helye ellenben már csak a belőle kivájt földből képződött terasz alapján azonosítható, és faluhely nincs a közelében.

Kőbe vájt, menedékhelyként használt középkori és török kori üregek, barlangok több helyütt is találhatóak a középkori Magyarországon. Előadásom a Dél-Dunántúlon a földrajzi nevekben sok helyen megőrzött, löszbe vájt, ez által könnyebben pusztuló és régészeti szempontból nehezebben kutatható, hasonló jellegű objektumok létrejöttére és régészeti kutatásának lehetőségeire szeretne rávilágítani.

Benkő Elek¹ – Jakab Gusztáv²

¹ Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, Budapest

² Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, Budapest; Szent István Egyetem, Gazdasági, Agrár- és Egészségtudományi Kar, Gödöllő

Környezetrégészet – tájrégészet: a széki sóbányászat és tógazdálkodás története

A Környezetrégészet célja az egykori társadalmak és az azokat körülvevő környezet rekonstrukciója. A közös régészeti-őskörnyezeti szemléletmód miatt a tudományágat humán paleoökológiának is nevezik. Az egykori társadalmak és környezetük kapcsolatának vizsgálata lehetővé teszi az antropogén tájak eredetének, azok egykori hasznosításának, a gazdálkodás módszereinek rekonstrukcióját is. A tájrégészet és a tájtörténet a kultúrtájak történetével, kialakulásával, egykori használatával foglalkozik, de míg az előbbi a régészeti lelőhelyekre és leletekre, addig az utóbbi a dokumentumok (pl. történeti térképek, naplók és egyéb középkori és újkori írások) vizsgálatára és az abból levonható következtetésekre helyezi a hangsúlyt, és nem a régészeti összefüggéseket vizsgálja.

A környezet és a táj fogalma a köznyelvben nem válik el élesen, és gyakran a régészeti szakirodalom is a „környezet” vizsgálatáról ír a tájrégészet kapcsán. A természettudományos szemlélet azonban éles különbséget tesz a két fogalom között, és ennek megfelelően a tájrégészet és környezetrégészet szemléletmódja és módszertana is eltér egymástól. A táj egy topográfiailag többé-kevésbé jól körülhatárolható, akár térképeken is megjeleníthető földrajzi egység. A környezet kiterjedése ezzel ellentétben nehezen lehatárolható, egy adott élőlénynek is különböző „mértű” környezeti lehetnek, például egy növényi makrofosszília alapján következtethetünk a talaj kémhatására, de a globális klíma megváltozására is. A Környezetrégészetben a földtani, geológiai módszerek hangsúlyosak, a kutatók többnyire üledékminták feldolgozását végzik többféle szempontrendszer szerint, szinte kizárólagosan csapatmunkában. A tájrégészetben ezzel szemben a földrajzi módszerek (pl. régi térképek vizsgálata, távérzékelés) a hangsúlyosak, a kutatók régészeti jelenségeket igyekeznek térben elhelyezni és a közöttük megfigyelhető összefüggéseket megmagyarázni.

A Környezetrégészeti kutatások fontosabb módszerei az üledékföldtani, geokémiai és őslénytani vizsgálatok. Az őslénytani kutatás kiterjed a pollenen kívül a növényi makrofossziliák, állatmaradványok, fitolitok, algák, stb. vizsgálatára. A maradványok és üledékrétegek korának meghatározásához nélkülözhetetlenek az abszolút kormeghatározási módszerek. A különböző módszerekkel más és más jelenségek elemezhetőek, így a geokémiai és stabilizotópos vizsgálatokkal az üledékgyűjtő és a vízgyűjtő terület, vagy a klíma változásai, az őslénytani módszerekkel a tájhasználat története, pl. a gabonatermesztés, erdőirtás, tógazdálkodás, stb. mutathatók ki. A tájrégészeti vizsgálatoknál pontosan tudjuk, hogy mekkora területtel foglalkozunk (pl. egy lelőhely környékével vagy egy település határával). Az egyes környezeti proxik nagyságrendileg eltérő méretű területekről származnak, illetve eltérő nagyságrendű változásokra utalnak. Például a stabilizotóp vizsgálatok utalhatnak a globális klíma változására, a pollen a regionális és lokális tájhasználatra, a geokémiai és üledékföldtani adatok a vízgyűjtő és az üledékgyűjtő lokális jellemzőire, a növényi makrofosszi-

liák a vízgyűjtő és az üledékgyűjtő növényzetére, de a vízszint mélységét jelző növények alapján a klímaváltozásra vagy tógazdálkodás kialakulására is következtethetünk.

Fontos különbség a két szakterület között, hogy tájrégészeti vizsgálatokat lényegében bárhol lehet végezni, legfeljebb kevés történeti adat áll a rendelkezésünkre. Az ideális környezetrégészeti mintavételi területek viszont ritkák (pl. tőzegmohalápok). A tájrégészet segít mintavételre alkalmas területeket találni, pl. halastavak, malomtavak, víztározók, stb. Ezek azonban nem ideális mintaterületek. Gyakran csak egy rövidebb időszakot képviselnek az üledékek, néha kevés korolható anyag és az ősmaradvány található bennük, gyakori az utólagos károsodás a későbbi tájhasználat miatt, stb.

A tájrégészet és a környezetrégészet módszerei jól kiegészítik egymást, segítik az eredmények interpretációját, amit egy erdélyi példán keresztül mutatunk be. A széki Nádas (Stufarișurile de la Sic) egy kiterjedt, mintegy 100 ha-os sós mocsár az Erdélyi Mezőségben. 2016-ban kutatásokat kezdtünk a területen, melynek elsődleges célja a középkori sóbányászat és tógazdálkodás környezeti hatásainak a rekonstruálása volt. A környezettörténeti adatok alapján felismerhető volt a császárkori és középkori (a 10. századtól) sóbányászat hatása, valamint a tógazdálkodás megindulása a 11. századtól. A sóbányászat és halastavak hatására egy különleges sótűrő agrár-ipari ökoszisztéma alakult ki a középkorban, ami a gazdálkodás megszűnését követően sem tűnt el teljesen.

Csapadékvízzel megtelt sóakna Szék határában

Kázmér Miklós

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Őslénytani Tanszék, Budapest; MTA-ELTE Geológiai, Geofizikai és Űrtudományi Kutatócsoport, Budapest

Földrengéses terület-e Magyarország és környéke? A régészet válaszlehetőségei a Kárpát-medencében

A földrengések mint veszélyforrások kutatásában alapvető szerepe van a régészeti adatoknak. A műszeres mérések legfeljebb egy évszázadra nyúlnak vissza, azonban a pusztító rengések sokszor ennél ritkábban ismétlődnek. Megismerésükhöz évszázadokra, évezredekre visszanyúló adat-sorokra van szükség. Történeti dokumentumok és régészeti adatok állnak rendelkezésünkre ebben az időintervallumban.

A régészeti információk szeizmológiai felhasználása a Földközi-tenger térségében a legintenzívebb: itt gyakori a rengés és sok az évezredes épületmaradvány. Magyarországon viszonylag ritkák a földrengések, és a régészeti források is kisebb mennyiségben állnak rendelkezésünkre. A ritkán visszatérő nagyobb földrengések megismerése ezért nagyobb, egyelőre megoldatlan feladat.

Előadásunkban megvilágítjuk, hogy milyen jellegű régészeti adatok segíthetnek a mobilis, földrengések sújtotta táj felismerésében a Kárpát-medencében. Bemutatjuk római kori lelőhelyek (Savaria, Salla, Brigetio, Andautonia) járósintjeinek olyan jellegű deformációit, melyek nagy valószínűséggel földrengések okozta talajfolyósodásnak tulajdoníthatók. Carnuntum sokak által vitatott faltörései, az aquincumi aquaeductus ismételt sérülései és javítási periódusai közül néhány egészen biztosan földrengéses eredetű. A visegrádi ferences kolostor kerengőjének megsüllyedt padlószintje, a

Talajfolyósodás során megsüllyedt római kori úttest. Savaria, Romkert.

kolozsvári Szent Mihály-templom kihajlott fala, szétcsúszott kváderei és a csúcsíves ablakok elmozdult zárókövei mind-mind szeizmikus események következtében jöttek létre. Ezek a viszonylag könnyen felismerhető bélyegek egyenként és együttesen is sokat elárulnak az egykor a Kárpát-medencét sújtó jelentősebb földrengésekről. Bemutatjuk a régészeti feltárások során felismerhető bélyegeket, melyek egyértelműen azonosítják építmények földrengési deformációját, és röviden ismertetjük a rengésnek a társadalomra gyakorolt (avagy nem gyakorolt) hatását.

Fülek György¹ – Kovács Gabriella² – Máriy Erzsébet †

¹ Szent István Egyetem, Gödöllő

² "Matrica" Múzeum és Régészeti Park, Százhalombatta

A táj változásának nyomon követése régészeti leletek és talajvizsgálatok segítségével

A talajtani módszerek alkalmazásával a környezet változásai, illetve változtatásai (emberi behatás) hatékonyan vizsgálhatók. Jelen előadásunkban a Budaújlak területén végbement változásokat követjük nyomon a bronzkortól egészen napjainkig. A korabeli Duna-ág be- és feltöltődése, a terület számos formában történt hasznosítása nyomon követhető a régészeti adatokat kiegészítő és alátámasztó talajtani vizsgálatok segítségével. A bronzkori megtelepülést csupán néhány szórvány lelet bizonyítja az egykori Duna-ág partján. Az 1. század végén végbemenő óriási erejű Dunai áradások következtében a korabeli Duna-ág feltöltődött, míg a 2. század első felére a vízmozgás szempontjából nyugalmasabb időszak következett be. Ennek köszönhetően ekkortól a Duna és a Duna-ág melletti részeket az ember hasznosítani kezdte, és a Duna-ágot újra hajózhatóvá tette. A 2. század második fele ismét mozgalmas időszak volt: a jelentős mennyiségű csapadék következtében jelentős talajmozgások (sárlavina) és talajvízszint változások, továbbá ismételt áradások figyelhetők meg. A Duna-ág beiszapolódott, az ember által hasznosított területek betemetődtek. A 3. század elején ismét az ember uralta a területet (építkezések, a használhatatlanná vált Duna-ág párhuzamosan csatornarendszer kialakítása). A 3. században a csatornarendszer is feltöltődött, és a 4. századra már csak egy magányos ház állt a korábbi Duna-ág felett; az emberi jelenlét a kevésbé mozgalmas színterekre tevődött át. A középkorban a természet térnyerése volt meghatározó: megindult a talajfejlődés, és erdősülés jelei láthatók az egykori meder felett. Az azt követő további feltöltődéseknek köszönhetően a Duna áradásai már nem befolyásolták a korábban jelentősen bolygatott területet. A 20. század épületei és a villamos sínek is ezen a feltöltődött térszínen kerültek kialakításra.

Az egykori betöltődött Duna csatorna metszete a Lajos utca és Bécsi út közötti területen

Történeti táj - Táj régészet

Előadások

**Serlegi Gábor¹ – Vágvölgyi Bence¹ – Fábián Szilvia² – Gortva Gergely¹
– Jakucs János¹ – Marton Tibor¹ – Oross Krisztián¹**

¹ Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, Budapest

² Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

Az emberi megtelepedési stratégia hidrológiai aspektusai a Dél-Dunántúlon

Az egykori emberi megtelepedések helyének kiválasztását meghatározó okok, tendenciák és esetleges törvényszerűségek vizsgálata fontos elemét képezik a régészeti településkutatásnak. Az egyes településtípusok és a megtelepedési helyszínek közötti összefüggések feltételezett kulturális okai mellett egyre inkább előtérbe kerül a természeti környezeti elemek szerepének vizsgálata is. Az egyik leggyakrabban feltett kérdés az adott lelőhely geomorfológiai helyzete és a korabeli vízrendszer elemei közötti kapcsolat, azaz a vízhez való hozzáférés, mint az emberi létfenntartás alapvető feltétele. A korábbi kutatások elsősorban a felszíni vízrajzra koncentráltak, holott a talajvízhatás legalább ugyanilyen fontos, egyértelműen meghatározó szerepet tölthetett be a megtelepedés helyének kialakításakor.

Előadásunk kiindulópontját a Balatonkeresztúr–Réti-dűlő, több korszakban lakott lelőhelyen elvégzett talajvíztükör-modellezés eredményei és az ott feltárt régészeti jelenségek geomorfológiai helyzete között megfigyelt összefüggések képezik. A balatonkeresztúri esettanulmány alapján levont következtetéseket tágabb, mikroregionális és regionális szinten is megvizsgáljuk. Választ keresünk arra, hogy a korábban modellezett lelőhelyen megfigyelt szabályszerűségek általánosan igazolhatóak-e egy nagyobb kiterjedésű, változatos geomorfológiai háttérrel rendelkező területen. Ehhez a forrásanyagot egy jelenleg is zajló, a Dél-Dunántúl neolitikus, ezen belül Kr. e. 6. évezredű településhálózatát vizsgáló kutatási program szolgáltatja. A Balaton és a Dráva közötti térség kitüntetett pontjain folyó mikroregionális kutatások az alkalmazott módszereknek köszönhetően az újkőkor és a középkor közötti hét és fél évezred számos további időszakába engednek betekintést.

Drónfelvétel a Sió-Sárvíz térségéről Szekszárd határában

A bátai földvár és az előterében fekvő halomsírok nyomai a magasból
(Szabó Máté felvétele, 2008. november 10, PLT 30292)

P. Fischl Klára¹ – F. Romhányi Beatrix²

¹ Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet, Őstörténeti és Régészeti Tanszék, Miskolc

² MTA-DE Lendület „Magyarország a középkori Európában” Kutatócsoport, Budapest

Szimbolikus táj

Az ember által használt helyek (települések, temetők, és egyéb tevékenységi helyek) kiválasztása a tájban, a térben összetett folyamat eredménye. A földrajzi tényezők, gazdasági-társadalmi adottságok és a kognitív-szakraális háttér nem szétválasztható összetevői ennek a folyamatnak. A szakralitás fogalmáról a földi világtól elvonatkoztatott spiritualitás jut első sorban eszünkbe. A vallás azonban közösségi megnyilvánulás, amely a valóságban átszötte az emberi élet teljességét és természetesen azt a teret is, amelyben a közösség élt. Egyes helyek szakraális megjelölése a tér birtokbavételével, az erőforrások uralásával, a mindennapi élet kereteinek biztosításával is összefüggött, egyúttal különleges immunitást adott az élet szempontjából kiemelt fontosságú helyeknek. Ilyen értelemben ugyanaz a motivációja az új hazájában oltárokat állító Ábrahámnak (Ter 12,1-9) és a középkori kolostorok alapítóinak. Régészeti szempontból a szakralitás csak közvetve, az anyagi megjelenésén keresztül vizsgálható. A történeti korok más jellegű forrásaival együtt azonban a tér (tágabb és szűkebb földrajzi tér, épített tér) szakraális kiemelt pontjainak vagy struktúráinak értelmezésén keresztül a tér vallásos és hétköznapi, gazdasági percepciójára, illetve a térszervezésre vonatkozóan is nyerhetünk ismereteket.

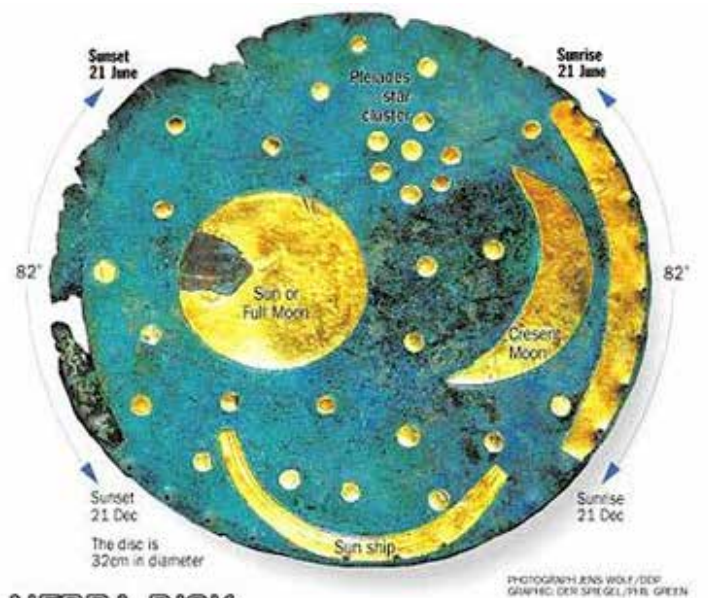
Különböző, egymástól időben és talán gondolkodásmódban is nagyon távol álló közösségek összehasonlítása erőltetettnek tűnhet, azonban bizonyos funkcionális elemek hasonlósága, illetve a tér percepciójának és szervezésének vizsgálata lehetőséget kínál mélyebb, nagyon is evilági struktúrák felismerésére. Ebben a megközelítésben bármely korszakban vagy térségben kiválaszthatunk olyan elemeket, amelyekben a szakraális/kognitív szerepet ma is felismerhetjük.

Első példánk egy bronzkori településstruktúrához kapcsolódik. A Dél-Borsodi Mezőség és a Bükk hegylábi régió kora bronzkor végi, középső bronzkori településeinek tájban elfoglalt helyzete és belső struktúrája is olyan szabályszerűségeket mutat, melyekből a háttérben húzódó kognitív elem jelenlétére következtethetünk.

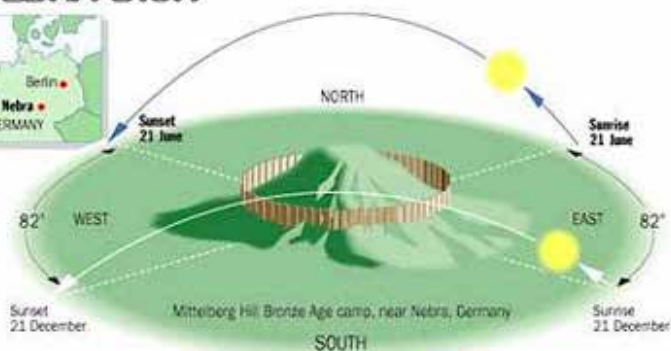
Mikroregionális szinten szakraális tájhasználatot lehetett kimutatni Hajdúböszörmény, Hajdúsámson és Téglás környékén. Itt egy-egy tájelem szakraális hívó-, rendező szerepét lehet feltételezni. Ezt a szakraális zónát földrajzilag összeköthetjük a Szilágy megyei „só út” mellett azonosított késő bronzkori depósűrűsödéssel, melynek magyarázataként az úthoz kapcsolódó áru-, tudás- és technológiai transzfer mellett lineáris szakraális zónáról is beszélhetünk.

A só szállítási útvonala és a tér szakraális megjelölése középkori kontextusban is felvethető, nemcsak a Maros mentén, hanem az Alföld északabbi területein, sőt a Dunántúlon is. Tágabb összefüggésben a kolostorhálózat a térszervezés aktív alkotó eleme, amely egyszerre köthető az uralkodó elit szakraális és gazdasági/politikai igényeihez, e hálózat változásai egyúttal az utóbbiakban bekövetkezett változásokat is jelzik.

Ettől némileg eltérő, de az egykori valóság megértése szempontjából nem kevésbé fontos szerepet játszottak a középkori közösségek életében a falusi, később plébániatemplomok. A tér szakralitásának középkori keresztény felfogását elemezve egyúttal a hasonlóságok mellett a különbségekre is rávilágíthatunk.

NEBRA DISK

A nebrai korong

Bede Ádám¹ - Czukor Péter²

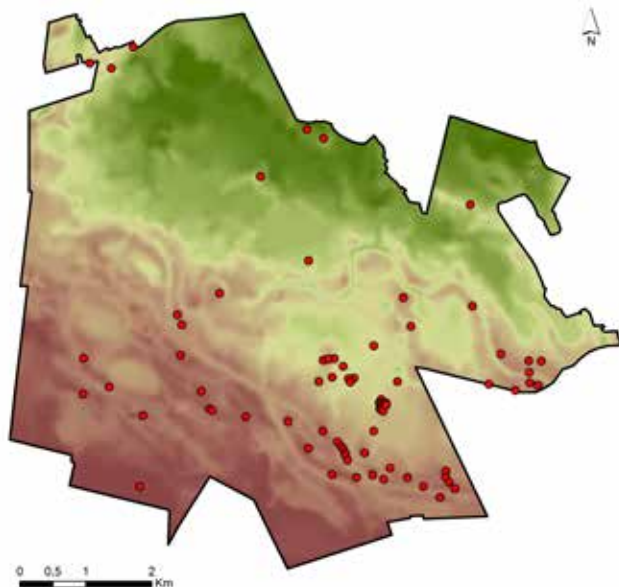
¹ Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar, Földtani és Őslénytani Tanszék, Szeged

² Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Régészettudományi Intézet, Budapest

A kétegyházi kurgánmező mint szakrális tér: tájrégészeti és tájrekonstrukciós kísérletek

A Kétegyháza, Gyula, Szabadkígyós és Újkígyós határvidékén található halmok jelentőségét jelzi, hogy a Maros-Körös közén máshol nem tapasztalható sűrűségben és eloszlásban találhatóak meg ezen a területen. A Körös-Maros Nemzeti Park törzsterületén 75 kurgánt regisztráltunk, ennek nyomán elképzelhető, hogy a vidék a több mint ötezer évvel ezelőtt élt gödörsíros kurgánok népének (Jamnaja-entitás) nemzeti vagy törzsi temetkezési helye, szakrális központja volt.

A természetvédelmi szempontból is kiemelkedő táj igen változatos. A felszínt több, egymással párhuzamosan futó Ős-Maros-meder szabdalja. Közöttük kiterjedt földhátak, pleisztocén kori maradványfelszínek húzódnak, melyeken maguk a halmok is sorakoznak. A puszta központi részén hatalmas kiterjedésű szikes pusztákat és mocsarakat, a széleken mozaikosan szántókat, erdőket és kisebb gyepeket találunk. Ezt a tájat a 18. század első felétől – a török utáni újbóli megtelepedéstől – intenzíven művelik, a szántóterületek is mind nagyobb mértékben növekedtek, és ez több halom állapotán maradandó nyomot hagyott.

A nemzeti parki terület domborzati modellje, az itt található kurgánokkal

A legmagasabb halmok mellett számos közepes méretű vagy alacsonyabb kurgán is épült a pusztán. Egy-egy egészen kis halmokból (mindkét esetben kilenc tagból) álló csoportosulás található a Szabadkígyós–Kétegyháza vasútvonal nyugati és keleti oldalán.

Kétegyházán 1966–1968-ban Gazdapusztai Gyula 11 kurgánban 17 Jamnaja-temetkezést tárt fel. A kurgánok alatti holocén paleotalajok és a kurgánok anyaga a bodrogkeresztúri és bolerázi kultúrák leleteit rejtette, a halmokba pedig későbbi korok közösségei (szkíták és szarmaták) temetkeztek. A népvándorlás korában néhány központi sírt kiraboltak.

Néhány halmot csak teljes vagy részleges elpusztításuk árán sikerült feltárni. Több halom a mai napig magán viseli az ötven évvel ezelőtti régészeti kutatások nyomait: központi részük felásva, hosszában átvágva, a föld két oldalra kiterítve hever. E halmok helyreállítása külön programot igényel. A kétegyházi halommező állapotfelmérését és az egyes halmok rekonstrukciós tervének elkészítését ebből a célból végeztük el.

Köszönjük a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (Budapest) PD 121126 projektnek és a Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóságnak (Szarvas), hogy támogatta munkánkat.

Bencze Ünige¹ – Toda Oana¹

¹ Maros Megyei Múzeum, Marovársárhely, Románia

Tájhasználat a kolozsmonostori bencés apátság Kajántó-völgyi birtokain

A kolozsmonostori bencés apátság a középkori Erdély egyik kiemelkedő földbirtokosaként több birtoktestet igazgatott és birtokolt erdélyszerte. Birtokainak zöme Kolozs megyében, a Kis-Szamos két oldalán helyezkedett el. Emellett, a Nádas és a Kajántó mentén is birtokolt falvakat és területeket.

Kutatásunk az apátságtól mintegy 15 kilométerre fekvő kajántói birtokok tájhasználatára összpontosít. Az írott források alapján a kajántói völgyben legalább öt település, telek vagy birtokrész tartozott az apátsághoz (Kajántó, Máriatelke, Tiburcztelke, Szilvástelek, Bőnye/Benye). E birtoktömb központja valószínűleg a legnagyobb kiterjedésű Kajántó volt, köréje csoportosult a többi telek. Míg a telkek nagy része a 15. század folyamán eltűnt, elnéptelenedett, Kajántó ma is létezik, Tiburcztelke pedig a 18. és 19. századig többé-kevésbé használatban volt.

A szórványos forrásadottságoknak és régészeti kutatásoknak köszönhetően vizsgálatainkat az írott források, régi és modern térképek bevonásával, a helynevek segítségével, valamint terepbejárási adatok alapján végeztük. Kajántó legkorábbi hiteles említése 1332-ből ismert. A 13. századból származó, Kajántót és a környező földeket is említő forrásokról tudjuk, hogy nagy részük 14. vagy 15. századi hamisítvány. A szakemberek a korai oklevélanyag hiányát az apátaságot ért pusztításokkal magyarázzák (az erdélyi püspök és a kolozsmonostori apát viszálya, mongol támadás). Tiburcztelke, Bewnye, Szilvástelek és Máriatelke 14. századi hiteles oklevelekben tűnik fel elsőként, de valószínűleg már korábban is léteztek.

Történeti táj - Tájrégészeti Előadások

Az összegyűjtött adatok alapján sikeresen azonosítottuk Kajántó északi részét, és kisebb részeket a település nyugati és keleti határából. Az írott források többféle határjelet is említenek, ezeket azonban a terepen nem sikerült megtalálni, részben az intenzív mezőgazdasági tevékenység és legeltetés, részben pedig az erdős területek rohamos irtása, és a modern folyószabályozások miatt. Ezek a beavatkozások gyökeresen megváltoztatták a Kajántó völgyének mai képét. A terület tájhasználatát csak részben sikerült tisztáznunk, mindazonáltal azonosítottunk a telkeket, utakat, szántókat, szénafüveket, erdőket és egy nagy kiterjedésű mocsaras területet, ahol valamikor halastavak is léteztek.

*Tiburcz telke az Első Katonai
Felmérésen és terepen*

Pető Zsuzsanna

Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

Közép-európai Egyetem, Történettudományi Doktori Iskola, Budapest

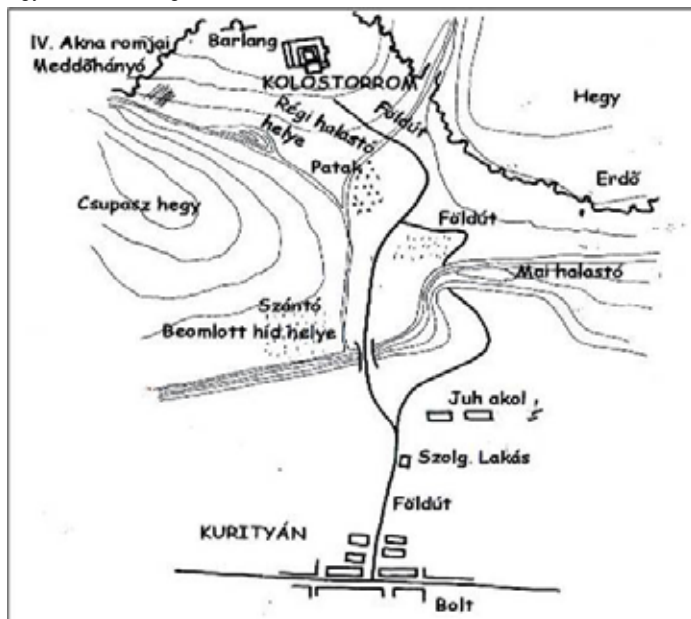
Középkori pálos táj a Magyar Királyság területén

A középkori kolostori táj legalább annyira épül általános, visszatérő elemekre, mint amennyi egyedi jegyet fel tudunk benne fedezni. Ez az alapgondolat vezetett ahhoz a rendszerhez, amelyre a pálos tér kutatása is épül: a mindennapi élet táji elemei (pl. halastavak) mellett a sajátos tájrégészeti és történeti kontextus segíti megértenünk az egykori közösség hagyatékát.

Az egyetlen magyar alapítású, középkori férfi szerzetesrend szerepének és kibontakozásának megértéséhez módszertani szempontból is összetett munka vezet, ezért az előadás első része erről kíván vázlatot nyújtani: a történeti források értelmezési lehetőségeiről, a régészeti hagyatékról és kutatótságáról, valamint az alkalmazott és tervben lévő non-destruktív régészeti módszerekről kell szót ejteni.

A lehetőségek, problémák, sajátos elemek megismerése lehetőséget ad arra, hogy részeredmények összefoglalását is megkíséreljük. Mindennek térbeli kerete a legelemibb információegységektől, a leletektől a kolostori környezeten át egészen a pálos kolostori tér hálózatáig terjed. Ezekből elsősorban a gazdaság és gazdálkodás, a rendi hierarchia, a rend fejlődésének és „stratégiájának” térbeli jegyei olvashatóak ki.

Mindezek együttes értelmezése egy magasabb szintű rendszerbe, üzenetbe enged bepillantani. A források, a térbeli jelenségek és sajátosságok együttes értelmezése vezet ahhoz, hogy megértsünk néhány elemet a pálosok történetéből, spirituális életéből, a világnak szóló szimbolikus üzenetéből, abból, hogy remeteközösségből hogyan váltak a középkori Magyarország egyik legbennfentesebb egyházi közösségévé.

A pálos kolostori táj egyik első felmérése. Guzsik Tamás és Fehérváry Rudolf, Kurityán-Újháza kolostora és környezete

Koppány András

Miniszterelnökség, Kiemelt Társadalmi Ügyekért Felelős Helyettes Államtitkárság, Örökségvédelmi Hatósági Főosztály, Örökségvédelmi Tudományos Osztály, Budapest

18–19. századi kertek helyszíni kutatása régészeti (és esetenként falkutatási) módszerrel

Az elmúlt évtizedben több kastély 18–19. században kialakított nagyméretű történeti kertjében végeztünk helyszíni kutatást. A kutatás módszerét tekintve régészeti volt, illetve ott, ahol voltak földfelszín feletti építmények, falkutatásra is sor került. A helyszíni munkát mindenütt megelőzte az írott és képi forrásanyag feldolgozása, amit törvényi előírás is kötelezővé tesz. E kutatások sajátossága, hogy a föld alá került részletek jelentős része legkorábban a 18. század első harmadától keltezhető, de sok esetben 1945 előtt még használt és formált objektumokról, struktúrákról van szó. Különlegesség továbbá, hogy a természetes környezet alapvetően mesterséges kialakítású, amelybe később a természetes folyamatok formáló ereje vagy az emberi beavatkozás megszűnése is beleszólt. A kutatások során előkerült részletek szinte minden esetben egy kert rehabilitáció, helyreállítás alapját is jelentették. Előadásunkban e kutatások általános és szűkebb szakmai eredményeit és tanulságait kívánjuk röviden áttekinteni, a hozzájuk kapcsolódó, módszertani felvetésekkel együtt.

Kettős templom és temető képe Hidas határában (Szabó Máté felvétele, 2008. május 10, PLT 28553)

Ferenczi László¹ – Zatykó Csilla²

¹ Közép-európai Egyetem, Középkortudományi Tanszék, Budapest

² Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, Budapest

A tájhasználat: komplexitás és sokszínűség a tájrégészetben

A tájhasználat fogalma – az angol *land use* kifejezés tükörfordításaként – magába foglalja mindazon emberi tevékenység révén végbement folyamatok és jelenségek körét, melyek eredményeként a természeti táj egy része kultúrtájává alakul. A tájhasználat tehát lehet gazdasági, települési, hatalmi vagy akár vallási jellegű is, a tájrégészetben belül azonban a tájhasználaton főként a gazdasági célú tájalakítást értjük. Még ebben a szűkebb értelemben is, a tájhasználat elemzése talán a legösszetettebb természetű, a kutatási módszerek széles skáláját érintő, és léptékváltást igénylő régészeti kutatási terület, amely többek között történeti ökológiai, néprajzi, és klímátörténeti vonatkozásai révén valódi interdiszciplináris kutatások alapjául szolgálhat. Emellett a tájhasználat komplex kutatását napjainkban a tájtervezési és területfejlesztési feladatok hatékony ellátása is egyre jobban igényli, amely tetten érhető olyan új térinformatikai támogatottságú módszerek alkalmazásában is, mint például a történeti tájkarakterizáció (historic landscape characterization), illetve a prediktív modellezés (predictive modelling).

A régészetben belül a tájrégészetet tekinthetjük a különböző szakterületek együttműködésére talán legérzékenyebb területnek, ezen belül is a tájhasználat vizsgálata, az ember és a táj, a társadalom és a természet legelemibb kapcsolatának kutatása alapvetően igényli a természettudományok és társadalomtudományok széles körének egymás módszereire és problémafelvetéseire reflektáló partnerségét.

A táj palimpszesztiként hordozza magán az őskortól napjainkig terjedő időszakok egymásra rétegződött változásait, és a tájhasználat kutatásakor nem is választhatók el teljesen egymástól az egyes korszakok. Előadásunkban mégis főként a középkori táj kutatására fókuszálva mutatjuk be a szakterület sajátos kutatási kérdéseit, módszereit, és a benne rejlő lehetőségeket.

A tájhasználat tárgyai többek között a földművelés és állattartás, víz-, erdő-, és energiagazdálkodás. A különböző témák kutatásának léptéke azonban nagyon változatos, a mikrodomborzati jelenségektől regionális vagy akár kontinentális mintázatokig terjedhet. Ugyanakkor a szántásnyomok, csatorna- és tórendszerek, malmok vagy az erdőgazdálkodás különböző jelenségeit nem csak szinkron de diakrón megközelítésben is vizsgálja, azaz nem csak egyidejű táji összefüggéseit, de változásait és ezek gazdasági-társadalmi háttérét is kutatja.

A tájhasználat különböző formáinak társadalmi vetületei, szervezeti formái, a birtokosok társadalmi státusza és a táj használatának összefüggései, az egyes közösségek térszervezési gyakorlata, a határok összekötő és elválasztó szerepeinek vizsgálata mind olyan kérdések, melyeket az előadás példákon keresztül érint majd.

Az acsai (Fejér m.) pálos kolostor birtokának úrbéri felmérési térképe 1769-ből (részlet)
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Térképtára S 12 Div 1 No 9:2A

Molnár Zsolt¹ – Gyurka Orsolya²

¹ Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Románia

² Debreceni Egyetem, Debrecen

Az északnyugat-erdélyi Nagykároly-Bobáld tell kutatása és a középső bronzkori tájhasználat rekonstrukciójának lehetőségei

Előadásunkban a palinológiai vizsgálatok, valamint a romániai Nagykároly–Bobáld (Szatmár/Satu Mare) tell-településen feltárt állatcsontok és elszenesedett magvak alapján igyekszünk értelmezni a régió középső bronzkori paraszti gazdálkodásmódját és tájhasználatát. Az északnyugat-erdélyi bronzkori földművelés és állattenyésztés módozatait regionális kontextusba helyezve vizsgáljuk. A nagykárolyi lelőhelyen megfigyelhető jelenségeket az ezzel egykorú északkelet-magyarországi és északnyugat-romániai tell-települések archeozoológiai és archeobotanikai eredményeivel vetjük össze.

Vizsgáljuk az Otomani-Gyulavarsánd kultúra diakrónikus fogyasztási mintáit amelyek háttérben egyaránt állhatnak klimatikus és társadalmi tényezők. A településregészeti és tájregészeti megfigyelések, illetve a szakirodalmi modellek alapján igyekszünk lokalizálni a nagykárolyi tell tevékenységi körzeteit.

A középső bronzkori Nagykároly-Bobáld tell légifelvétele

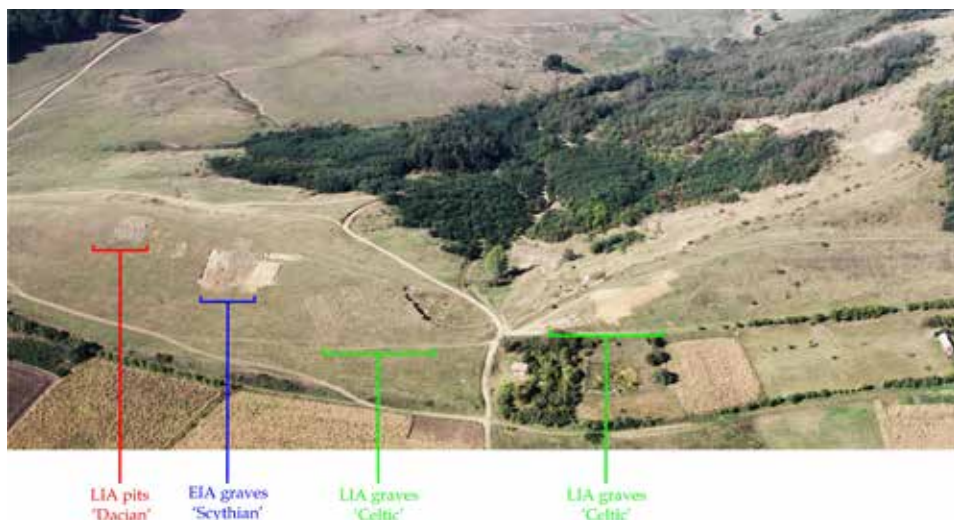
Berecki Sándor

Maros Megyei Múzeum, Marosvásárhely, Románia

Tájhasználat Erdélyben a késő vaskor folyamán

Az előadás a Kárpát-medence keleti részének késő vaskori (Kr. e. 4–2. századi) tájhasználati és identitásbeli alakulásának összehasonlító, diakronikus vizsgálatára tesz kísérletet. A Kr. e. 4. század folyamán megtelepedő kelta törzsek hamar a térség domináns tényezőjévé váltak. Az újonnan alakult közösségek identitásának alakulását egyaránt befolyásolták a Kárpát-medencei eltérő geopolitikai és demográfiai tényezők. Ennek következménye, hogy a látszólag homogén, késő vaskori kultúra a Kr. e. utolsó századokban a különböző régiókban heterogén fejlődésen ment át. Ugyanakkor a földrajzi sajátosságokból eredően a közösségek tájhasználati is régióként különböző. Következésképpen Erdély és a szomszédos régiók késő vaskori tájhasználatának alakulásában eltérő jelenségek figyelhetők meg, melyek közvetlen módon hatottak a településstruktúrára, temetkezési helyek kiválasztására és a temetők szerkezetére, valamint ezek változásaira.

A Kárpát-medencei, késő vaskori közösségek történetének Kr. e. 2. századi alakulása egyrészt a különböző térségek erőteljes elkülönüléséhez, másrészt az identitás megerősödéséhez vezetett a térségen belül, mely nyomon követhető a közösségek tájhasználatában és tájalakító tevékenységében is. Miközben a Kárpát-medence nyugati és északi részein megjelentek az erődített, városias települések, a keleti részeken, Erdélyben egy új, balkáni népcsoport szorította ki nyugat felé a kelta műveltséget. Ezt követően ebben a térségben is elkezdődtek az erődítmények építései, melyek azonban – főleg a kezdeti időszakban – sok szempontból különböztek a nyugati régió erődítményeitől: nem rendelkeztek az oppidumok városias jellegével, inkább „erődített kastélyként” a katonai elit hatalmát voltak hivatottak szimbolizálni. A Kárpát-medence különböző részein egyidőben megjelenő monumentális erődítmények építése a társadalmi vezető réteg és a közösségek identitásának megerősödését tükrözi.

A szászűjői (Fântânele, Románia) kora és késő vaskori temető
(Berecki S., 2014. szeptember)

Tóth Zsolt

Janus Pannonius Múzeum, Pécs

Tájhasználat a pécsi világörökség területén a római kortól a 20. századig

A késő római kori Sopianae ókeresztény temetőjének területe az UNESCO Világörökség része. Ezen a helyen rendezkedett be egykor a középkori püspökség is, melynek központja a mai napig itt található.

A helyszínen végzett régészeti kutatásaim, a korábbi feltárások eredményei, a 18–19. századi térképek, valamint a látható régészeti és építészeti emlékek alapján jól rekonstruálható, hogy az itt élő ember miként alakította át természetes környezetét.

A temető és a püspökség helyének kiválasztását, valamint határvonalait természeti feltételek határozták meg: domborzati adottságok, alapkőzet, és a rendelkezésre álló ivóvíz. A völgyek által tagolt, déli irányban meredeken lejtő térszín emberi megtelepedés céljára nem kedvező. Ezért ezt a területet, mely az enyhe dőlésszögű terepen található római településtől északra helyezkedik el, temetőként használták egészen addig a határig, ameddig a felszín közeli alapkőzet a pannon homok volt.

Bár a terület szakrális jellege szolgált alapként (Karoling-kori előzményeket követően) a középkori püspökség helyének kijelöléséhez, a megfelelő mennyiségű és minőségű ivóvíz is kulcsfontosságú eleme volt az alapításnak. A feltételeket azok a területtől északra eredő források biztosították, melyek később is, egészen a 20. századig az ivóvízellátás alapját képezték.

A vizsgált területen a természetes talaj legfelső rétege mindenhol a homogén barna erdőtalaj. Ez alapján tudható, hogy a temetőhasználat előtt erdősült volt a terület és így a temető északi irányú bővülése folyamatos erdőirtással valósulhatott meg. A barna erdőtalaj szintadatai segítségével (eltérő részletességgel) terepmodellt tudtunk készíteni a területről. A régészeti megfigyelések alapján ez a legfelső talajréteg több helyen hiányzik, az újkori és modern feltöltés alatt pannon homok jelentkezik, ami az emberi felszínalakítás nyomait mutatja.

Míg a római korban a pannon homokba sírokat ástak, a középkortól a 20. századig (sokszor többszintes) mélypincéket alakítottak ki benne. A kőzetet egyrészt könnyű volt bányászni, másrészt a falazáshoz használt habarcs alapanyagául szolgált. E két tényezőnek köszönhető a történeti belváros rendkívül sűrű pinchálózata.

A középkori és újkori beépítés a meredek lejtőszöveget teraszosítással tette alkalmassá a megtelepedésre. A támfalakkal határolt mesterségesen kialakított vízszintes térszínek a mai napig a városkép részét képezik.

Sárosi Edit

Budapesti Történeti Múzeum, Budapest

Történeti tájhasználat nyomai Kecskemét környékén

A Duna-Tisza- közti síkvidék, ezen belül a Kiskunság területe hosszú ideig elhanyagolt területe volt a tájtörténeti, történeti ökológiai és tájrégészeti kutatásoknak. A közkeletű vélekedés szerint, ez a terület a történeti korok háborús időszakainak, különösen a török kor pusztításainak következtében, valamint az ember környezet-átalakító tevékenységének (folyószabályozások, csatornázás, nagyüzemi mezőgazdaság, stb.) köszönhetően „kultúr-sivataggyá” változott, és semmi remény arra, hogy az egykori történeti állapot megismerhető vagy bemutatható legyen. Az elmúlt évek kutatásai azonban rámutattak, hogy a már ismert írott, illetve a régészeti és kartográfiai forrásanyag tájtörténeti szempontú elemzése, kiegészítve az intenzív terepi bejárásokkal, új, eddig nem ismert és nem is remélt mennyiségű adalékkal szolgálhat az alföldi történeti táj megismeréséhez. Az előadásban példákat láthatunk olyan Kecskemét környéki történeti táji elemekre, mint az úthálózat és a határjelek, továbbá kísérletet teszünk a történeti határhasználat rekonstrukciójára is.

Töltésút Fülöpszállás mellett (Sárosi Edit felvétele, 2016)

Vadas András

Eötvös Loránd Tudományegyetem Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti Tanszék / Közép-európai Egyetem, Középkortudományi Tanszék, Budapest

Erdőből pusztaság? Erdőpusztulás és a török kori háborúk a Dunántúlon

A hazai történetírás egyik általános megállapítása a török időkkel kapcsolatban, hogy a Kárpát-medence környezeti képe drasztikusan megváltozott a háborúk miatt. Ezen átalakulás szembe-tűnő elemeként a vízhalózat, valamint az erdőborítottság változását szokás említeni. A kézikönyvek és tankönyvek általában a mocsarak erőteljes kiterjedését és a jelentős erdőterület-csökkenést említik. Az elterjedt vélemény szerint, ez utóbbi háttérében legfőképp az új végvárvonalak mentén épített palánkvárak álltak.

Előadásomban a török kori Dunántúli felfelhasználását vizsgálom meg. Arra keresem a választ, hogy mekkora környezetterhelést jelenthetett a palánkvárak építése, illetve milyen egyéb, a háborúhoz vagy más tényezőhöz kapcsolódó fafogyasztással számolhatunk a 16–17. században.

Annak érdekében, hogy legalább hozzávetőleges becslést tudjak végezni a palánkvárak fogyasztását illetően, egy modellt dolgoztam ki, amely egy nagyságrendi érték megállapítására ad lehe-

Georg Hoefnagel Pápát ábrázoló metszete, 1617 (Forrás: <https://commons.wikimedia.org/>)

tőséget arra vonatkozóan, hogy egy kisebb őrhely, egy közepes méretű, és egy jelentős őrseggel rendelkező palánk építése és fenntartása körülbelül mennyi fakarót igényelt, és ehhez körülbelül mennyi erdőre lehetett szükség.

Kutatási eredményeim azt mutatják, hogy a lakosság tűzifaellátása sokkal jelentékenyebben meghatározta az erdőhasználatot, mint a palánkvárak és más az elhúzódozó háborúhoz kapcsolódó tűzi-fát vagy fa építőanyagot igénylő iparágak, mint például a fegyvergyártás vagy a puszkapor-előállítás.

Máté Gábor

Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, Pécs

A Mecsek középkori és újkori gazdálkodásának tájtörténeti emlékei

A Mecsek sajátos helyet foglal el a Dunántúl tájtörténetében, hiszen a késő.középkortól kezdődően adathalmozható és terepi bejárásokkal megfigyelhető a határhasználati rendszerek változása. Mindez a társadalom (népsűrűség, etnikai viszonyok, településrendszer) változásával párhuzamban vizsgálható. Ennek megfelelően előadásom két részre oszlik.

Első felében példákat mutatok be, melyek szántóföldi gazdálkodásra jellemző mintázatokat jelenítenek meg a török korból, a 18. század közepéről és a 19. század közepéről, és betekintést nyújtanak a határhasználat rendszerének működésébe (irtásföldek helye, nyomások elhelyezkedése, szálláskertes struktúra stb.). A példákat a térség helynevei, kéziratos térképek és terepbejárások alapján határozom meg és az alábbi agrártörténeti jelenségeket ölelik fel:

Kisparcellás földművelés nyomai a Mecsekben (Váralja, 2017)

- Középkori mecseki irtásföldek elhelyezkedése (Budafa, Magyaregregy)
- Középkori erdei bebirtoklás (közös erdőhasználat) esetei (Nyugat- és Közép-Mecsek)
- Szálláskertes (kétbeltelkes) települések istállóinak nyomai a 17–19. századból (Budafa, Cserkút)
- Termőföld degradáció 18. századi példája (Mecsekpölöske)
- A mecseki irtásföldek 19. századi képe (Kelet-Mecsek északi fele)
- Erdei legelők irtása a 19–20. században (Kárász)

A példák bemutatását követően a jelenségeket tágabb összefüggésrendszerben vizsgálom és elhelyezem a kutatásaim eredményeként meghatározott tájtörténeti folyamatok és fordulópontok rendszerében.

Albert Gáspár¹ – Gubányi Gergely²

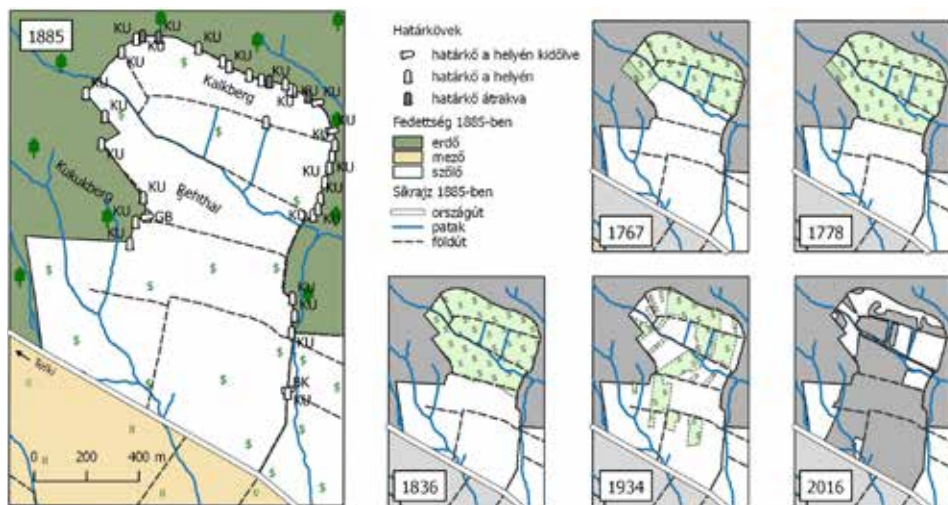
¹ Eötvös Loránd Tudományegyetem, Informatikai Kar, Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, Budapest

² Eötvös Loránd Tudományegyetem, Térképész MSc hallgató, Budapest

Budakeszi egykori szőlőhegyének rekonstrukciója geodéziai jelek és archív térképek alapján

Budakeszi területének északnyugati részén 19. századi földmérési határjeleket rejt az erdő. Terepbejárás során kiderült, hogy ezek egy kiterjedt szőlőhegy birtokhatárát jelölik, és a szőlő más épített tájjelei is felfedezhetők (pincék, ciszternák, támfalak, stb.) ott, ahol ma szőlőtőkéknek nyoma sincs. Helytörténetre koncentrált levéltári és térképtári anyagokból rekonstruáltuk a terület kiterjedését és használatának változását az elmúlt 250 évben. Megállapítható, hogy bár a szőlőművelés a térképtári források alapján már a 18. században is jól lehatárolható területen zajlott, a szőlő legnagyobb kiterjedését az 1885. évi, 1:2880 méretarányú, igen részletes kataszteri térkép rögzíti. Utóbbi a terepen ma is fellelhető, geodéziai jeleket (határköveket) is ábrázolja. A határköveket részben eredeti helyükön találjuk meg, az erdészek többet közülük ma is használnak az eredeti vésett jelölésük helyett festett számozással. A kövek anyaga a közelben is előforduló durvaszemcsés homokkő, ami kovás cementáltsága miatt jól ellenáll a mállásnak, így a vésetek többnyire ma is kiolvashatók. A vésetek betű és szám kombinációt tartalmaznak, és nagyrészt „KU” kezdetűek, ami a korabeli térképtári anyagok alapján valószínűsíthetően a területtel határos „Korona uradalom” rövidítése. A terület a Zichy család grófi birtoka volt. A területen ma már csak egy példányban fellelhető „GB” vésetű, a többinél nagyobb méretű és régebbi (19. század eleji), mészkő anyagú határjel talán erre utalhat, bár e feltételezésnek írásos bizonyítékát nem találtuk.

A tájhasználat nyomaként ma is megfigyelhetőek az egykor kijárt utak kimélyült árcai, melyeket ma már többnyire nem használnak. Ugyancsak felismerhetőek a termésből rakott, kis félpincék is a kőhalmok alapján. Zömüknek helye és iránya állapítható csak meg, de egy pince ma is áll. A tájlelemek bemérése és dokumentálása után kiderült, hogy az egykori szőlő szinte teljes terjedelmében őrzi még az egykori szőlőművelés nyomait. Ez azért egyedülálló, mert a Buda környéki településeken ez az egyetlen ilyen időtávlatra visszatekintő szőlőhegy, ami szinte teljes terjedelmében elkerülte a 20. század végi, 21. század eleji beépítéseket. Ez leginkább annak köszönhető, hogy a terület jelentős része a Budakeszi Vadaspark, a Pilisi Parkerdő és a szőlészeti tangazdaság kezelésében áll. Az egykori birtokhatárt jelző köveket és egyéb tájlelemek egy részét megóvásra érdemesnek tartjuk

A tájhasználat változása térképvázlatokon az 1885-ös legnagyobb kiterjedésű szőlőbirtok viszonylatában

Bödöcs András¹ – Szilágyi Magdolna²

¹ Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Régészettudományi Intézet, Budapest

² Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudomány Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest

A történeti korú utak régészeti kutatásának gyakorlata és lehetőségei Magyarországon

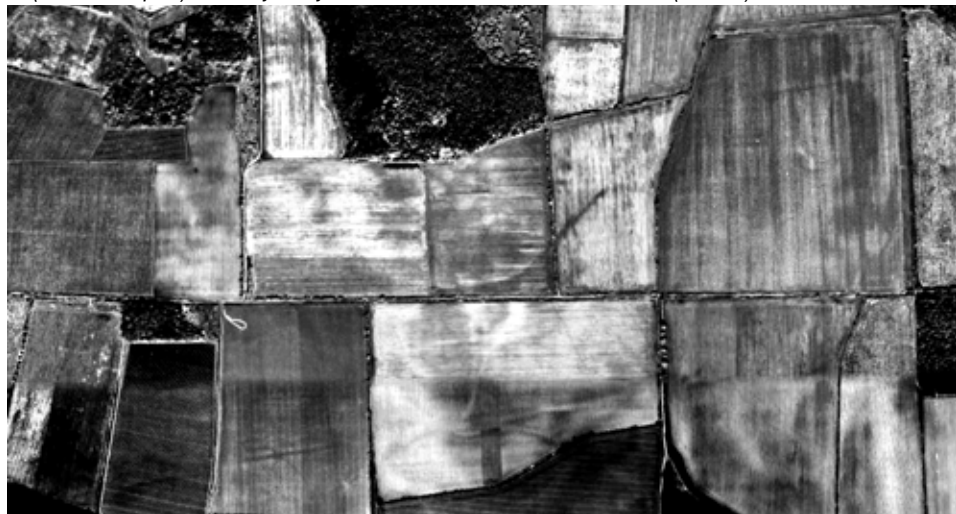
Az úthálózat egy olyan, különböző típusú és fontosságú utakat magában foglaló összetett struktúra, amely az egyes területeket egymással összekötve egy területileg összefüggő egységet alkot. Ezen utak összessége képezte a mindenkori szárazföldi közlekedés és áruszállítás érhálózatát, a város- és településhálózat gerincét. Ugyanakkor az utak nemcsak az egyidőben létező mesterséges struktúrákra voltak hatással, hanem jelentős mértékben módosították a korábbi korokból megörökölt táj egészét is, részben pusztá meglétükkel és technológiai megoldásaikkal, részben azért, hogy újabb mesterséges földrajzi jelenségek létrejöttét segítették elő, tovább módosítva ezáltal a tájat. Ennek eredményeképp, még ha az egykori út feledésbe is merült, a tájon hagyta lenyomatát birtokhatárok, erdőhatárok, és csatornák formájában.

Az egykori pannoniái római úthálózat feltérképezésének gondolata több mint 140 éve tűnt fel a magyarországi régészeti kutatás szaklapjain. Hosszú időszak telt el attól, hogy a Pannoniára vonatkozó ókori adatokat a topográfiai kutatás megpróbálta ráerőltetni a modern földrajzi környezetre addig a felfogásig – amelyet ugyan már Rómer Flóris is szorgalmazott 1866-ban – miszerint a tájban fellelhető, vagy a feltárások során előkerülő útszakaszokat pontos helyzetükkel kell rögzíteni, és amennyiben csak több részadatból összerakható információ áll rendelkezésünkre, nyomvonalakat elemzésekkel kell rekonstruálni. A középkori utak történeti kutatása, ennél lényegesen fiatalabb, közel egy évszázados múlttal rendelkezik Magyarországon. A távolsági és belkereskedelem, valamint a katonai hadjáratok irányát Glaser Lajos, Holub József és más történészek kísérelték meg rekonstruálni gazdaságtörténeti illetve hadtörténeti témájú írásaikban a középkori városok, vámszedő helyek, és hidak összekapcsolásával. Ezen történeti munkák kizárólag az útirányok rekonstruálására törekedtek, az utak nyomvonalának azonosítására nem tettek (pusztán a középkori írásos és koraújkori kartográfiai adatokra támaszkodva) nem tettek kísérletet. A középkori utak régészeti megfigyelése, az egyes útszakaszok terepi azonosítása csupán néhány évtizeddel ezelőtt, a táj régészeti módszerek megjelenésével indult meg Magyarországon.

Az egykori közlekedési vonalak régészeti azonosítása során számos nehézséggel kell megbirkóznia a kutatásnak. Az egyik, általánosan elmondható kihívás az, hogy a mai Magyarország területén – a hegyvidékekkel rendelkező, erősen tagolt felszínű országokkal szemben – a közlekedés lehetősége viszonylag kevés helyen zárható ki, így a domborzat viszonyok kevésbé nyomra vezetőek. A hagyományos régészeti módszerek (a terepbejárás és régészeti feltárás) elsősorban a kiépített római távolsági utak, valamint a kö- vagy faburkolatú városi utcák, terek esetében bizonyult hatékony módszernek. Az alsóbbrendű római és a települések között húzódó középkori földutak nyomainak előkerülése ezzel szemben sokkal esetlegesebb és keltezésük kizárólag keltező értékű kísérő leletek illetve kapcsolódó objektumok segítségével lehetséges. Ez az oka annak, hogy a magyarországi történeti útkutatás gyakran folyomodik olyan, a helytörténeti kutatásban alkalmazott

módszerekhez, melyek a tájelemek felkutatását és topográfiai rögzítését szolgálják. Ilyen például a népi emlékezet révén a helynevekben megőrződött útelnevezések, melyek azonban – Európa más részeihez hasonlóan – nem mindig bizonyultak megbízható forrásnak. Ugyancsak előszeretettel alkalmazza az útkutatás a modern technológiai módszereket (például a légi- és űrfelvételeket), valamint a térinformatikában megmutatkozó lehetőségeket, amelyekről a hatalmas vizsgálandó területek leszűkítését remélték. Mára azonban bebizonyosodott, hogy ezeket az elemzéseket, modellezéseket, értelmezéseket sokkal körültekintőbben kell elvégeznünk, mint ahogyan azt a technológia alkalmazásának kezdeteinél gondoltuk. Az utak „megörökölt”, illetve „hátrahagyott” tájban betöltött szerepe (például a birtokok, tilalmak, vámszedő helyek) sokkal összetettebb annál, hogy pusztán a földrajzi környezet vizsgálatával teljes körűen rekonstruálni tudjuk azt.

K-Ny irányú római út és földfelosztás nyomai az úttal párhuzamosan, attól északabbra. A középkori út („Katanska put”) ÉK-DNy irányban szeli át a területet; Felsőcsatár (Vas m.)

Masek Zsófia

Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, Budapest

Lineáris struktúrák rekonstrukciós kísérlete Szolnok és a Tiszazug között

Előadásomban a Tisza-parti közlekedési útvonalak és a tiszai átkelőhelyek változásait és a kutatás lehetőségeit vizsgálom egy esettanulmányon keresztül. Az Alföldön húzódó római kori utak rekonstrukciója során figyelembe kell vennünk az egyik legfontosabb Kárpát-medencei diagonális út Szolnok térségében található átkelőhelyét, amely a Pannonia és Dacia közötti kapcsolattartást biztosította. Az útvonal Duna-Tisza-közi illetve tiszántúli szakasza még azonosításra vár, valamint a római kori településdinamika is kevésbé ismert az átkelőhely környezetében. Az anyagi kultúra jellegzetességei alapján számolnunk kell egy másik, Tisza-parti úttal is, amely a vízi közlekedés mellett jelentősebb szárazföldi útvonalként is szolgálhatott. Ennek részletes vizsgálata egyelőre szintén várat magára.

Az útkutatás lehetséges irányait és korlátait a szolnoki átkelő és a vezseny-martúti kanyar közötti terület példáján keresztül mutatom be, a kora újkortól a római korig terjedő időszakra fókuszálva. A térség középkori forrásadottságai alföldi viszonylatban jók, köszönhetően a garamszentbenedeki apátság interpolált 1075. évi alapítólevelének, valamint Tiszavarsány mezőváros és középkori révhely Szolnoknál gazdagabb középkori és török kori írott forrásainak, amelyek a város tájhasználatába, gazdaságába és kereskedelmi tevékenységébe is bepillantást engednek. A terület középkori úthálózata a történeti források és a non-destruktív régészeti módszerek segítségével nagy biztonsággal felvázolható. Ez a jelenlegi infrastruktúrától jelentősen eltér: a középkorban jelentős nyugat-keleti irányú struktúrák jelentősége csökkent, a térség szerepe a szolnoki palánk majd a Tisza-híd 1562. évi kiépítésének köszönhetően döntően átalakult. A középkori táj alaposabb megismeréséhez számos kérdést kell megválaszolnunk a korábbi időszakokkal kapcsolatban is. Amennyire a szisztematikus topográfiai kutatások jelenlegi hiánya engedi, utóbbiakat is igyekszem megválaszolni.

Részlet a Lázár deák Tabula Hungariae térképéről, 1528

RÁCZ TIBOR ÁKOS

Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre

Középkori utak, települések és határaik az Ócsai Tájvédelmi Körzetben

Az Ócsai Tájvédelmi Körzet páratlanul gazdag flórája és faunája annak köszönhető, hogy itt részlegesen sikerült megtartani a Duna-Tisza közére a történeti korokban jellemző ökológiai egységet. Kialakulásában meghatározó szerepet játszott az óholocén kori Duna-ág, melynek Árpád-kori nevei Sár, Sárvíz voltak. A középkorban a Sárvízből még számos kis sziget, domb emelkedett ki, melyeknek okleveles említése is ismert. A 17–18. században még halászhelyek, sőt malmok is szegélyezték az Ócsa, Sári, Ürbő, Dömsöd határában hosszan elterülő Duna-ágot. Az egykori folyómeder végleges elmocsarasodása az újkorra tehető. A 18–19. századi kéziratok térképek részletesen ábrázolják az északnyugat-délkeleti irányban húzódó turjánokat. A tájvédelmi körzet területe a modern és jelenkorban – néhány tanyát leszámítva – nem épült be, a lelőhelyeket nem fedték el, és nem került sor a történeti táj jelentős mértékű torzítására, átalakítására sem. Célterületünket összetett régészeti módszerek (szisztematikus terepbejárások, fémkeresőzés, légifotózás, okleveles és térképi adatok kiértékelése) együttes alkalmazásával kutattuk meg és ennek következtében nemcsak a mikrorégió régészeti topográfiáját készítettük el, hanem a tájhasználatra vonatkozó gazdag adatsort is nyertünk. Többek között a középkori határjárásokból ismert településeket összekötő utakat és településhatárokat is rekonstruálni tudtuk. A határjárások helynévi adataiból az egykori természeti környezet képe is kirajzolódni látszik. A régészeti lelőhelyek kronológiai besorolása és együttes térképi ábrázolása révén a településhálózat változásainak dinamikáját és a tájhasználat sajátosságait egyaránt tanulmányozhatjuk.

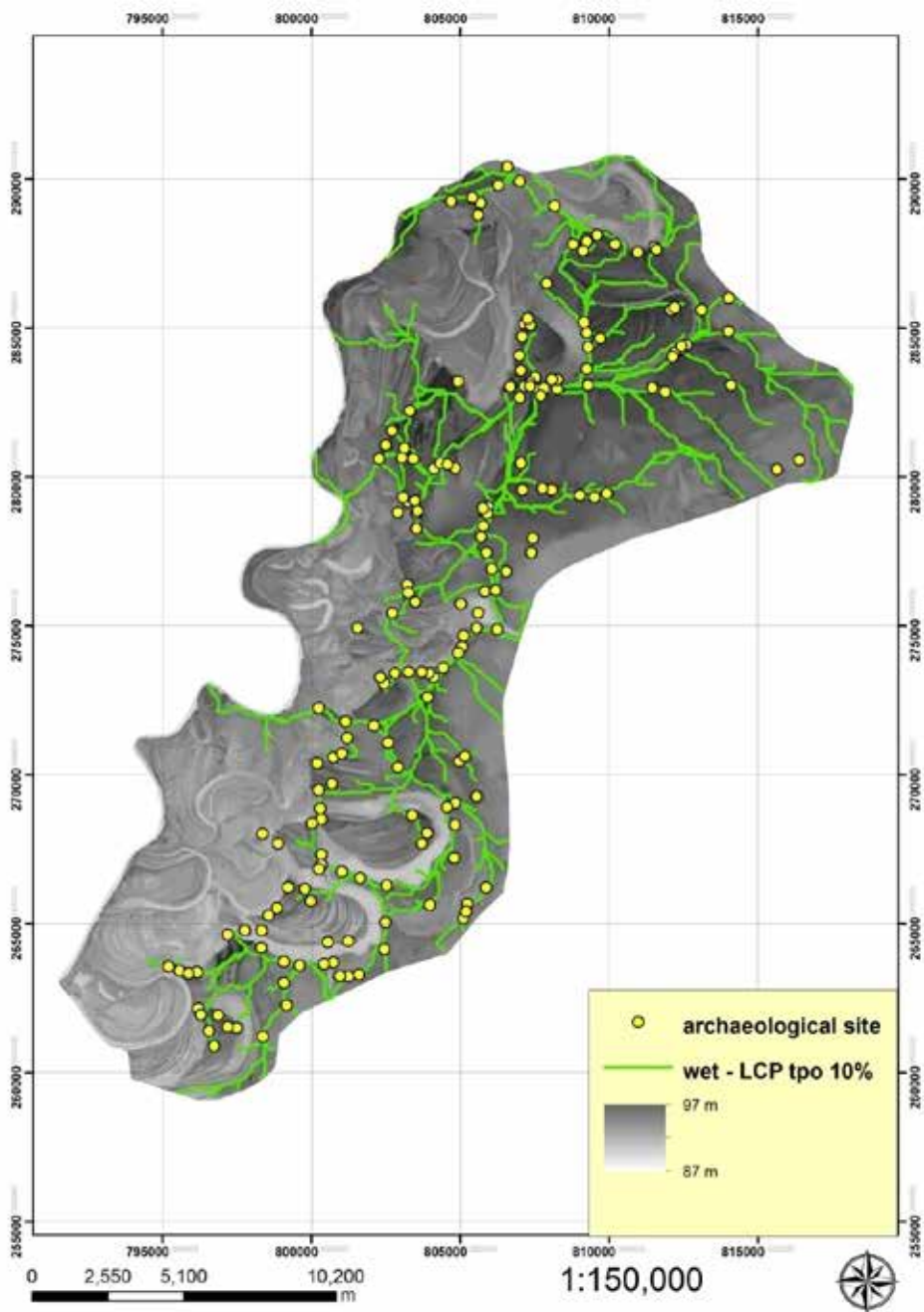
Részlet a Duna Pest-Pilis-Solt megyei szakaszának vízrajzi térképéről, 1763

Mesterházy Gábor

Budavári Ingatlanfejlesztő és Üzemeltető Nonprofit Kft., Budapest

Legkisebb költségű úthálózatok modellezése

Az egyes régészeti korszakok településhálózatának regionális szintű vizsgálata során a kutatás fókuszában elsősorban maguk a régészeti lelőhelyek állnak. Ezzel szemben az egykori településeket, megtelepedési pontokat összekötő úthálózattal a kutathatóság, terepi azonosíthatóság és korhatározás nehézségei miatt jellemzően nem, vagy csupán érintőlegesen foglalkozik a településhálózati kutatás, miközben annak szerves részét képezi. Jelen tanulmány a Tiszacsege és Tiszagyulaháza között húzódó mintaterületen a településhálózat és úthálózat együttes vizsgálatának térinformatikai megközelítését vázolja fel, melynek során a síkvidéki környezetben jelentkező modellezési problémákat és megoldási lehetőségeket is számba veszi.

Csapadékhullás- és lefolyásmodellezés alapján készített elvi gerinchálózatok és a régészeti lelőhelyek

Stibrányi Máté¹ – Szabó Máté²

¹ Budavári Ingatlanfejlesztő és Üzemeltető Nonprofit Kft., Budapest

² Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet, Régészet Tanszék; Pécsi Légírégészeti Téma, Pécs

A tájrégészet módszerei, avagy a totális régészet

A tájrégészet lényege nagyon egyszerűen megfogalmazható: megérteni és átlátni egy adott terület (a táj) minden egyes változását, kezdve attól, amikor az első arra járó ember ösvényt vágott bele, egészen a mai napig. Minden egyes adat, ami ebben segít bennünket, tájrégészeti módszernek tekinthető. Ez a totális kérdésfeltevés azonban totális régészetet is igényel.

A táj régészeti szempontú vizsgálatához legelőször a léptékkal érdemes foglalkoznunk. A lépték kérdése pedig rögtön felveti a térbeliség kérdését is. A vizsgálat léptéke, a kutatás térbelisége alapvetően meghatározza a kutatási lehetőségeket, hiszen akár egyetlen lelőhelyet vizsgálunk, akár a lelőhelyek hálózatát, tisztában kell lennünk azok súlyával, hierarchikus helyzetével.

A nagyobb lépték ugyanakkor – elvileg – rosszabb felbontást és nehezebb értelmezést jelent. Mi régészek viszont nehezen engedjük el a nagy felbontást, és cseréljük le nagyobb léptékekre.

A táj régészeti vizsgálatának módszertanában két lényeges vezérfonalat érdemes kiemelni:

1. A táj és egy régészeti lelőhely stratigráfiai elhelyezkedése között nagyon sok hasonlóság van: mindkettő esetében a legkésőbbitől a legkorábbi felé haladunk, vagyis próbáljuk lehántani a recens változásokat, a régebbiek felé haladva.

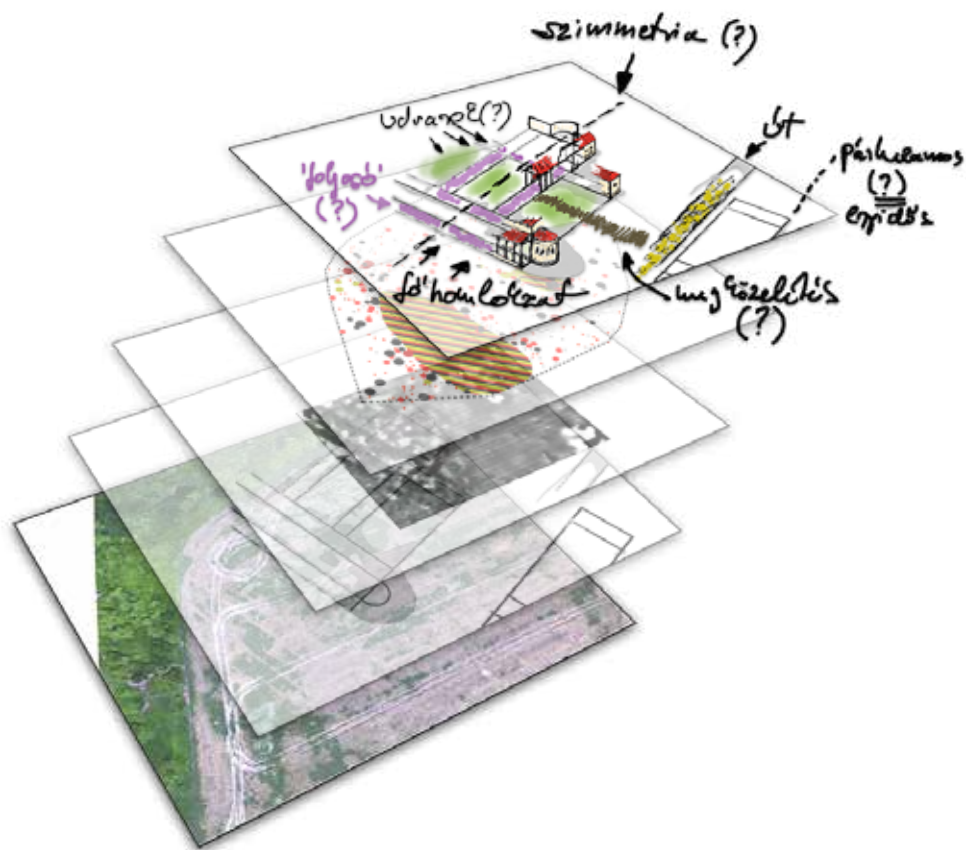
2. A legkézenfekvőbb tájrégészeti forráscsoportunkat, a térképeket megvizsgálva azt láthatjuk, hogy ritkábban találunk ezeken pontszerű adatot, sokkal inkább vonalakat és poligonokat. Kézenfekvőnek tűnik tehát módszertanilag is ezt követni, és a tájat vonalak és poligonok hálózatoként leírni.

A történeti táj elemzése rendkívül hatékony módszertani kiindulópontot jelent a vizsgálat során, lebonthatóvá téve a térképeken megfigyelhető számtalan adatot, és kiemelve azokat, amelyek régészeti szempontból is figyelemre méltóak.

A non-destruktív régészeti módszerek ugyancsak kézenfekvő kutatási hátteret jelentenek. Itt válik igazán lényegessé a lépték, a felbontás és esetlegesen a mintavétel sűrűségének kérdése. Ez a módszerezgyüttes az elmúlt évtizedben robbanásszerű fejlődésen ment át, amely fejlődés „lökéshullámát” azóta is meglovagoljuk, ami korábban elképzelhetetlen távlatokat nyithat számunkra ezen a téren.

A módszerek között – totális régészetről lévén szó – természetesen a feltárásnak is fontos szerepe van, hiszen a non-destruktív kutatásra épülő célzott ásatás hatékony „sebészeti” módszerként számos lehetőséget biztosít az adatok pontosítására, keltezésére.

A totális régészet legizgalmasabb lehetőségeivel a hálózati elemzéseknél találkozhatunk, amelyek lehetővé tehetik a régészeti táj dinamikájának (pl. településhálózatok, úthálózatok, kapcsolatrendszerek) vizsgálatát. A táj, a tér és az emberi megtelepedés hálózatának korszakokon átívelő vizsgálata pedig sok váratlan tudományos meglepetést tartogat még a Kárpát-medencében.

Történeti táj - Tájrégészet

Előadások

P. Barna Judit¹ – Eke István² – Tokai Zita³ – Stibrányi Máté³ – Mészáros János⁴ – Pásztor Emília⁵ – T. Biró Katalin⁶

¹ Balatoni Múzeum, Keszthely

² Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg

³ Budavári Ingatlanfejlesztő és Üzemeltető Nonprofit Kft., Budapest

⁴ Magyar Tudományos Akadémia, Agrártudományi Kutatóközpont, Talajtani és Agrokémiai Intézet, Budapest

⁵ Türr István Múzeum, Baja

⁶ Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

Észrevételek a neolitikus körárkok kutatásának módszereihez: a roncsolásmentes vizsgálatok lehetőségei és korlátai Ligetfalva-Gesztenyési-dűlő lelőhely kutatásának tükrében

Előadásunkban egy újonnan felfedezett, Zala megyei késő neolitikus körárkok roncsolásmentes kutatásait ismertetjük. A Ligetfalvától nyugatra, a Gesztenyési-dűlő határrészben fekvő nagyméretű, kör alakú létesítményre egy Google Earth felvételen figyeltünk fel. A műholdfelvételen észlelt elszíneződés egy észak-déli irányban elnyúló, környezetéből jelentősen kimagasló dombháttal déli lejtőjén, annak kb. 230 m B.f. magasságú részén húzódik.

Mivel az érintett terület korábban nem volt ismert, nyilvántartott régészeti lelőhely, a kutatás első lépéseként régészeti terepbejárást végeztünk, melynek során a felszínen – elsősorban az erősen korlátozott megfigyelési lehetőségek miatt – minimális mennyiségű régészeti leletanyagot gyűjtöttünk. A késő neolitikus, lengyeli kultúrába sorolható kerámia és kőeszköz leletek megerősítették a feltevésünket, miszerint a műholdfelvételen észlelt jelenség egy késő neolitikus körárkok. A neolitikus kerámián kívül kizárólag újkori cseréptöredékek kerültek elő, elhanyagolható mennyiségben.

Az egykori körárkok és a sáncok nyoma a felszínen még ma is érzékelhető, a lelőhely kiterjedése (a körárkok és hozzá tartozó település) a felszíni leletek szóródása, illetve a terepviszonyok alapján kb. 500×300 m nagyságúra becsülhető. A lengyeli kultúra körárkának pontosabb megismerése és pontos domborzatmodell megalkotása céljával, quadrokopter segítségével drónos légi fényképezést végeztünk. Következő lépésként geofizikai felméréssel a körárkok méretét, alaprajzát, tájolását sajátosságait szándékoztunk megismerni. Jelen munkánkat esettanulmányként tekintjük, melyben a ligetfalvi lelőhely több szempontú tanulmányozásának tanulságait összegezzük, s az említett vizsgálati módszerekben rejlő lehetőségek mellett kitérünk a roncsolásmentes vizsgálatok korlátainak ismertetésére is.

A lelőhelyet a Balatoni Múzeum által vezetett kutatócsoport vizsgálja, melynek célja Zala megye őskori földműveinek feltérképezése, táj régészeti és településtörténeti szempontú tanulmányozása.

Kulcsár Gabriella¹ – Czajlik Zoltán² – Jaeger, Mateusz³ – Kiss Viktória¹ – Pető Ákos⁴ – Serlegi Gábor¹ – Vágvölgyi Bence¹

¹ Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, Budapest

² Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Régészettudományi Intézet, Budapest

³ Adam Mickiewicz University, Poznań / Institute of European Culture, Gniezno

⁴ Szent István Egyetem, Mezőgazdasági és Környezettudományi Kar, Természetvédelmi és Tájökológiai Tan-
szék, Gödöllő

Bronzkori táj a Duna völgyében – KEX LANDSCAPE 2017

Előadásunkban Magyarország központi régiójában, Pest megyében a Dunától keletre található bronzkori erődített településeket és a hozzájuk kapcsolódó ismert lelőhelyhálózatokat és a bronzkori tájhasználatot tekintjük át. Jelenlegi tudásunk régészeti, tájföldrajzi, környezetrégészeti szempontból egyszerre sokrétű és egyben hiányos. Kutatásaink arra irányulnak, hogy egységes módszertani eszközöket alkalmazzunk egy-egy régió minél alaposabb megismerésében. Az elmúlt években erre egy Budapesttől délre található régióban nyílt lehetőségünk.

A korszak településeinek és temetkezéseinek tájhoz és tájelemekhez való kapcsolódása mögött a bronzkori társadalom tudatos szervezettsége feltételezhető. Az egykori Duna-meder ágaihoz kapcsolódó települési hálózat mindezedig kevésbé ismert szelete volt a kutatásnak. Kakucs határában két fontos erődített település megismerése köré szerveződött a 2010-ben indult kutatási programunk. Az évek során az intenzív és extenzív terepbejárások mellett légrégészeti kutatások, roncsolásmentes vizsgálatok, így geofizikai felmérések, régészeti talajtani fúrások, térhasználat elemzések geokémiai eljárással, valamint a régészeti feltárás módszereit ötvözve jutottunk közelebb a teljes bronzkori tájhasználat megismeréséhez.

Az elmúlt évek kutatásait az MTA, az NKA, az OTKA, a Lendület program, valamint a Lengyel Kutatási Alap és a kielii egyetem támogatta.

Kakucs-Turján lelőhely és környezete (fotó: Czajlik Zoltán, 2015. június 12.)

Történeti táj - Tájrégészet

Előadások

**Fábián Szilvia¹ – Guba Szilvia² – Salisbury, Roderick B.³ –
Larsson, Nicklas¹ – Czifra Szabolcs¹ – Serlegi Gábor⁴ – Marton Tibor⁴
– Szilágyi Kata⁵ – Bácsmegi Gábor⁶ – Tóth, Peter⁷**

¹ Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

² Kubinyi Ferenc Múzeum, Szécsény

³ University of Vienna, Department of Prehistory and Historical Archaeology, Bécs, Ausztria

⁴ Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, Budapest

⁵ Móra Ferenc Múzeum, Szeged

⁶ Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

⁷ Comenius University, Department of Archaeology, Faculty of Philosophy, Pozsony, Szlovákia

Roncsolásmentes régészeti kutatások az Ipoly-völgy középső szakaszán – ISzAP projekt eddigi eredményei

Az Ipoly-Szécsény Régészeti Projekt (ISzAP) elsődleges célja, hogy az Ipoly-völgy észak-magyarországi és a közvetlen kapcsolódó dél-szlovákiai szakaszán az ember és környezet viszonyát, az egykori interregionális kereskedelmi hálózatokat és a jellemző kulturális változásokat feltérképezze. A kutatás kiindulópontja és egyben a régió középső neolitikumának kiemelten fontos lelőhelye Szécsény-Ültetés. A feltárt leletanyag sokrétűsége már a legelső régészeti kutatások során jelezte a terület intenzív kulturális kölcsönhatásainak és távoli közösségekkel kialakított kapcsolati hálóinak meglétét. A lelőhely földrajzi értelemben kitűnően pozícionált, régészeti szempontból gazdag tárgyi emlékeanyaggal rendelkezik és ennek következtében sokkal komplexebb értelmezést és multidiszciplináris kutatásokat kíván. Ugyanakkor a lelőhely tágabb környezetének vizsgálata, az országhatárokon átnyúló Ipoly-völgy közlekedési, gazdasági és kulturális csatornaként történő használata és ennek értelmezése elengedhetetlen ahhoz, hogy a lelőhely régióban betöltött szerepét pontosíthassuk és megérthessük.

A mikro-regionális projekt 2015-ben roncsolásmentes lelőhelydiagnosztikai vizsgálatokkal indult, elsősorban szisztematikus terepbejárás, magnetométeres felmérés formájában. Ezzel párhuzamosan és az alapadatok bővülésével egy regionális GIS-adatbázis fejlesztése is elkezdődött, amely egy pontosabb prediktív modell elkészítését is előmozdította. Emellett több helyszínen geológiai térképező fúrásokra, valamint talajkémiai mintavételezésre is sor került.

Célunk, hogy a régió régészetileg fehér foltjait kitöltsük, valamint jobban megértsük a kereskedelmi és az ezzel összefüggő társadalmi kapcsolatokat. A projekt fő célja a középső neolitikus települések lokalizálása mellett a települések közötti kulturális, gazdasági és ideológiai összeköttetések feltérképezése, melyek egyben a kapcsolatok irányát is meghatározzák. A projekt következő szakaszában további roncsolásmentes lelőhelydiagnosztikai eljárást alkalmazunk, többek között prediktív modellezést, geofizikai felmérést és 3D-s terepi modell építést, továbbá az erdős területek és legelők által lefedett jelentős területeken alternatív kutatási módszereket teszünk (LiDAR, hiperspektrális felmérés).

Geológiai térképező fúrások az ISzAP projekt keretében.

Belényesy Károly¹ – Kuszinger Róbert²

¹ HELM Solutions

² HELM Solutions; Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola, Pécs

**A régészeti és természeti örökség azonosítását célzó új alapú mérés-
réstehnikai módszerek és dokumentációs eljárások kidolgozásának
eredményei. Beszámoló a Bakonyban és az Alföldön végzett LIDAR
felvételezések tapasztalatairól.**

Korábbi távérzékelési méréseink során olyan egyedi, matematikai függvényként leírható jellegzetességeket figyeltünk meg, amelyek alapján azonosíthatóknak véljük az egyes korszakokra, területekre, jelenségtípusokra jellemző függvényeket. Ezek leírásával a rendszer alkalmassá tehető a levegőből érzékelhető jelenségek automatikus leválogatására, és így egy komplex vizsgálat segítheti a történeti változások, illetve jövőbeni hatások vizuális és mérnöki modellezését.

A fejlesztés célja tehát a felszínen érzékelhető jelenségek egyedi mintázatokon alapuló, automatikus azonosítása. Ennek fontos része ezen egyedi jellegzetességek terepi azonosítása, a mintaterületek gondos és szakmailag megalapozott megválasztása, illetve a légi mérések felszíni geodéziai támogatása. A LIDAR felvételek kiértékelése során, a szolgáltatás részeként olyan képek készülnek, amelyek elsődleges célja a régészeti kiértékelés, a lelőhely vagy egyedi jelenségek azonosítása és lehatárolásuk támogatása. Ezek részben az ismert adattermékek (domborzatmodell), részben pedig más jellegű képek, amelyek egy újszerű eljárással, egyedi szűrőkön keresztül kiemelik a

Történeti táj - Tájrégészet Előadások

domborzat régészetileg releváns mikrováltozásait. A kutatás részeként 2017 első felében kezdtük meg az első mintaterületek felvételezését és kiértékelését, amelynek eredményeit és tapasztalatait szeretnénk most a szélesebb szakmai közönség elé tárni.

*LIDAR rendszer fedélzeti kontrollja, repülés közben
(Békés-megye, GINOP-2.1 .1 -1 5-201 5-00695)*

*Pusztuló tanyavilág képe a magasból
(Otto Braasch felvétele, 2009. június 14, PLT 42837)*

Történeti táj – Tájrégészeti Poszterek

M. Aradi Csilla¹ – Molnár István²

¹ Somogy Megyei Kormányhivatal, Kaposvári Járási Hivatal, Építésügyi és Örökségvédelmi Osztály, Kaposvár

² Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár

A bárdudvarnoki premontrei prépostság környezeti változásainak értékelése

A bárdudvarnoki premontrei prépostság feltárása 2014-ben kezdődött. Mostanra megtörtént a teljes templom feltárása. A Bárdi-patak és mellékágának völgye közé benyúló magaslat keleti oldalán, a Bárdi-patak völgye felé néző mesterségesen kialakított teraszon helyezkedtek el a prépostsági épületek. A területről készített 3D modell, illetve a légifotók alapján kirajzolódnak a korabeli útviszonyok, vízrajzi állapotok és felszínformák. Figyelemmel kísérhetjük a későbbi beavatkozásokat – a vasútvonal kialakítása során a teraszt kelet felé levágták, a domb lábánál fakadó forrást áteresztő segítségével terelték a patak felé. A vasútvonal megszűnését követően a sínek helyére kerékpárút épült. A újkori felszín kialakítása az itt elhelyezkedő tavak rekonstrukcióját nehezíti.

A prépostság helye az elplanírozott és a későbbi vasútvonal által levágott domboldalon

Jobbra: A Mész-hegy és a Nyerges-tető–Szőlőske puszta részét képező hajdani promontórium (szőlő-hegy) – egykor sajátos, időszakosan lakott település volt, melyről antropogén struktúrák – riolitufába farragott sziklahelyiségek (bújók), épített falú házak (kunyhók), gazdasági rendeltetésű objektumok (pince, dézsmapince, istálló, kőhodály) és egyéb hajlékok, valamint kögarádok, utak tanúskodnak. A közel 150 hektáros helyi jelentőségű védett természeti területen és közvetlen környezetében ez idáig 81 db emberi tartózkodásra alkalmas objektum került felmérésre, valamint 4 kőfejtő, egy kút és egy foglalt forrás. (Az újkori sziklahelyiségek között akad néhány archaikus, kultikus jellegű is.)

Baráz Csaba

Bükki Nemzeti Park Igazgatóság, Eger

Mész-hegy – a hajdani Szőlőske puszta promontóriuma. Szőlőhegyek Eger határában

A Mész-hegy–Nyerges-tető helyi jelentőségű természeti területet (146,64 ha) Eger Megyei Jogú Város Önkormányzata a 13/1995. (V.24.) rendeletében védetté nyilvánította 1995-ben. A helyi jelentőségű természeti terület rendeltetése a következő:

1. az utókor számára őrizze meg a táj nagy részben fennmaradt eredeti arculatát;
2. tartsa fenn a tudományos szempontból is egyedülálló riolittufa-vonulatok természeti értékeit, különös tekintettel a területen található kaptárkövekre;
3. a védett terület biztosítsa a területére eső molyhos-tölgyes erdő, az ősgyepszigetek és a tájra jellemző hagyományos mezőgazdasági kultúrák fennmaradását;
4. legyen a szakirányú tudományos kutatás, illetve oktatás bázisa.

A védett terület legfőbb kultúrtörténeti értékét a Nyerges-tető nyugati és keleti oldalán, valamint a Mész-hegyen található kaptárkövek, valamint a riolittufába faragott sziklahelyiségek (bújók, pincék, borházak) jelentik. A bükkaljai kőkultúra ezen elemei egy különös település, a Mész-hegy nevű promontórium emlékei.

A poszter a védett természeti terület kultúrtörténeti értékeinek terepi felmérése, valamint Eger 1887-es kataszteri térképének elemzése alapján elvégzett tájhasználati rekonstrukció eredményét mutatja be.

Történeti táj - Tájregészeti Poszterek

Baráz Csaba

Bükki Nemzeti Park Igazgatóság, Eger

Tájművelés és tájstruktúrák a Bükkalján

A Bükkalja a Bükk-hegység és az Alföld között fekvő, komplex térhasznosítású és kiegyenlített térosztású átmeneti zóna. A kistájcsoport településein élők és a környező táj között egy sajátos, erőteljes dinamika alakult ki. A természetföldrajzi, táji adottságok következtében az újkorra diverz tájhasználat (pásztorokodás, szőlő- és kertművelés, erdőgazdálkodás és szántóföldi művelés mozaikjai), változatos felszínborítás (erdők, legelőerdők, fás legelők, gyepek, kertek, promontóriumok, szántóföldek) és intenzív társadalomdinamika (munkára vándorlás, árucseré, legelőbérlet, búcsújárás) alakult ki. Az ősi, organikus tájhasználat struktúráinak és objektumainak – az úrbérrendezés hatására – mára csak töredéke maradt meg.

Jobbra: A 18–19. századi katonai felmérések és kataszteri térképek a Bükkalján a hegységből lenyúló, nagy, összefüggő erdőfoltok (legelőerdők és fás legelők közt, a völgyközi hátakon, a települések közvetlen közelében lévő lankás domboldalakon szántókat, a völgytalpakon gyepeket, a völgyek meredekebb partján gyepes, fás, cserjés vegetációt (legelőket, kaszálókat), a dombok délies kitétségű homlokán pedig kaszálók által övezett, mezsgyével, kőgaráddal, sövénykerítéssel körülvett szőlőket, gyümölcsösöket, kerteket (promontóriumokat) jelölnek. A nagyrészt miocén vulkáni kőzetekből (riolit-, dácittufa és ignimbit) felépülő Bükkalja kőkultúrája egy történelmi gyökerű, élő hagyományokkal rendelkező, összetett természeti-tájgazdálkodási-kulturális rendszer, mely az ott élő emberek sajátos kapcsolatrendszerét, a kő, mint (építő)anyag jelentőségét, a kőfaragó mesterséget, barlanglakásokat, kőbújókat, borospincéket, stb. foglalja magába. (A – A Berezd-tető szőlőültetvényei fölött a Mész-hegy fás legelője, mögötte a Kecskés-galya látható; B – A cserépi fás legelő; C – Bükkzsérc és Cserépfalu között szőlők, kertek tarkítják a tájat; D – Az Alsó-hegyi pincefalu, mögötte a Nyomó-hegy)

Bechtold Ágnes¹ – Hegyi Dóra² – Klagyivik Mária¹ – Náday Zsófia³ – Németh Zita¹

¹ Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft., Budapest

² Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Régészettudományi Intézet, Budapest / Budavári Ingatlanfejlesztő és Üzemeltető Nonprofit Kft., Budapest

³ Budavári Ingatlanfejlesztő és Üzemeltető Nonprofit Kft., Budapest

Kastélykertek régész szemmel – A nádasdladányi Nádasdy-kastély és a szabadkígyósi Wenckheim-kastély kertje

A Nemzeti Kastélyprogram keretei között több helyszínen lehetőségünk nyílt kastélykertek régészeti módszerekkel történő kutatására. Koppány András előadására reflektálva két esettanulmányon keresztül, a nádasdladányi Nádasdy-kastély és a szabadkígyósi Wenckheim-kastély példáján mutatjuk be a 18–19. századi történeti kertek vizsgálatának kialakulóban levő módszereit, lehetőségeit és eredményeit.

A kutatás kiindulópontja mindkét esetben a kerttörténeti dokumentációk készítése volt. Összefoglaltuk a kastélyok birtoklás- és építéstörténetét az addigi művészettörténeti, restaurátori és falkutatási munkák eredményei alapján, majd ehhez hozzáfűztük a kerttörténetet, a vonatkozó leírások, levéltári, kerttörténeti szakirodalmi adatok, valamint térképek, tervrajzok, légifelvételek és archív fotók felhasználásával. A tudományos dokumentáció részét képezi mindkét esetben a díszkert növényeinek értékleltára és helyszínrajza, mely további következtetések levonására adott lehetőséget.

A felvetődő, „történeti” módszerekkel nem kutatható kérdésekre régészeti úton kerestünk választ. Így 2017. július–augusztusában került sor az említett díszkertek feltárására Fullár Zoltán, Fülöp András, Koppány András és a szerzők közreműködésével. Ennek során egykori kerti utak helyzetét sikerült lokalizálnunk, teraszok, lépcsők, szökőkutak, melegházak, díszmedencék szerkezetét vizsgáltuk meg, illetve kisebb kerti építmények, így egy-egy babaház épületének alapjait tártuk fel. A babaházak a korabeli felfogás szerint kis kerti lakként, a gyermekek „játszóházaként” szolgáltak. A két parkban hasonló elrendezésű, a korabeli parasztházakat imitáló konyha-szoba felosztású, de eltérő méretű maradványok kerültek elő: Nádasdladányban kb. 8×15 m, míg Szabadkígyóson kb. 4×8 m nagyságú alapterületen.

Jobbra fent: Kertkutatás Nádasdladányban

Jobbra lent: Kertkutatás Szabadkígyóson

Bede Ádám¹ – Czukor Péter²

¹ Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar, Földtani és Őslénytani Tanszék, Szeged

² Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Régészettudományi Intézet, Budapest

A makói Fekete-halom tájtörténete és geomorfológiája

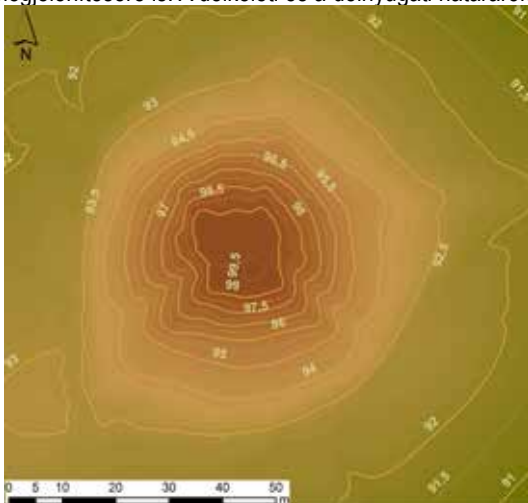
Makó és környéke egyik legismertebb és legnagyobb kurgánja a Fekete-halom, melyet a helyiek a mai napig tájékozódási pontként használnak. A hagyomány szerint kalappal hordták össze egykor. Az eredetileg 8 m magas és 67 m átmérőjű halom három település (Makó, Királyhegyes és Csanádalberti) külterületének találkozási pontján (hármashatárán) áll. A kurgán a Maros folyó hordalékkúpjának egy nyugati irányba kiágazó pleisztocén kori maradványfelszínén található. Ezt a hátat a már lefolyástalan Száraz-ér egyik ága szabdalja fel, e mentén sorakoznak a halmok is. A Fekete-halom a tőle délnyugatra található kurgánokkal (Lupuj-halom, Első-halom, Középső-halom és további névtelen halmok) egy halomsort alkot.

A Fekete-halom közvetlen környékét a 18. század óta folyamatosan szántják, azonban a művelés a kurgán meredekebb oldalaira nem tudott felhatolni. Az 1960-as évek közepén a halom északi harmadára kisebb erdőt telepítettek, mely az 1980-as évekre eltűnt. A halom tetején 1952-ben háromszögelési alappontot állandósítottak. A felszín egyes részei – elsősorban a meredekebb lejtők – értékes, elsődleges löszpusztagyepet és löszfelnövényzetet őriznek; az alsóbb területeket pedig másodlagos, megújuló parlagnövényzet borítja. A nyugati oldalon kisebb akáccsoport található. Déli tövében földút vezet, melyet taposott gyomtársulás kísér.

A Fekete-halom alakjából következtethetünk arra, hogy a testet legalább két felhordási rétegből építették. Az alsó szint laposabb, a fekvő helyzetű hátba simul, míg a felső réteg meredekebb. A kurgán morfológiai elemzése módot ad az oldalakra három irányból felhúzódó határárkok és az elhordott, ma már sík halomtető térinformatikai megjelenítésére is. A délkeleti és a délnyugati határárok igen markáns kiképzésű; feltehetően a 18. században ásták. Az északi határárok ma már alig kivehető, jórészt betöltődött. A halomtető sík felülete valószínűleg 20. századi bolygatás eredménye, hiszen a korábbi térképek még három határdombot jelölnek rajta, melyeket szintén elhordtak azóta.

Köszönjük a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal PD 121126 projektjének a támogatást.

A makói Fekete-halom szintvonalas megjelenítése

Bede Ádám¹ – Sümegi Pál¹ – Czukor Péter² – Csathó András István³ – Tapody Réka Orsolya¹ – Sümegi Balázs Pál¹ – Molnár Dávid¹ – Töröcsik Tünde¹

¹ Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar, Földtani és Őslénytani Tanszék, Szeged

² Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Régészettudományi Intézet, Budapest

³ Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság, Szarvas

A kétegyházi Török-halom komplex környezettörténeti rekonstrukciójának előzetes eredményei

A kétegyházi halommező legmagasabb kurgánjai a két, egymással szomszédos Török-halom, melyeknek a helyiek azonos neveket adtak. A délit 1966–68 között Gazdapusztai Gyula feltárta, az 1970-es években a helyi termelő szövetkezet elhordta, a Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság 2011-ben újraépítette. Az északi Török-halom ma is épségben áll, felületét nagyobb bolygatások nem érintették.

Az északi kurgán zavartalan geológiai magfúrását végeztük el, a szelvény elemzéséből kiolvasható a késő rézkori sírhalom építése óta eltelt ötezer év környezettörténete. Kutatócsoportunk régészeti geológiai (szedimentológiai, pollenanalitikai, fitológiai, radiokarbon) és tájrégészeti (régészeti topográfiai, geomorfológiai, tájtörténeti, botanikai, térinformatikai) vizsgálatokat végzett, hogy megállapítsa a halom építésének korát, felhordási rétegeinek vastagságát, anyag- és szemcseösszetételét, a rétegek közötti karbonátosodás mértékét, a szerves és szervetlen anyagok arányát, az eltemetett paleotalajok típusait, az alapkőzet tulajdonságait, valamint az egykori növényzet karakterét. Elkészítettük a kurgán háromdimenziós terepmodelljét, felmértük a halom aktuális növényzetét (florisztikai és társulástani szempontból), továbbá a fellelhető határjáró oklevelek, kéziratos és nyomtatott térképek, archív felvételek, légi- és ortofotók alapján nyomon követtük a Török-halom elmúlt háromszáz esztendejének lokális táji változásait.

A korábban feltárt, déli Török-halom régészeti eredményei – a halomban talált Jamnaja-sírok és jelenségek elemzése –, valamint az általunk megvizsgált északi Török-halom környezetrekonstrukciója együttesen már nagyobb összefüggésekre is rávilágíthat, és újabb válaszokat adhat a késő rézkori, keleti eredetű nomád közösségek életmódjának, tájhasználatának és temetkezési szokásainak megértéséhez.

Köszönjük a Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóságnak (Szarvas) és a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (Budapest) PD 121126 projektnek munkánk támogatását.

A kétegyházi Török-halom háromdimenziós madártávlati kép keleti irányból

Történeti táj – Tájrégészet

Posztterek

Hatházi Gábor¹ – Kovács Gyöngyi² – Vágvölgyi Bence²

¹ Emberi Erőforrások Minisztériuma, Budapest

² Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, Budapest

Faragott kövek „útja” a vértesszentkeresztii apátságból a csókakői várba

A Vértes déli oldalán található csókakői vár feltárása során számos olyan középkori kőfaragvány került elő, melyek származási helyeként a közeli (légvonalban mintegy 10 km távolságban levő) Vértesszentkereszt 12–13. századi bencés apátsága határozható meg. A kolostort a 16. század közepén hagyták el. Köveinek széthordása ezután következett be. Csókakőn a kőtagozatok jellemzően török kori beépítéseknel kerültek elő, tehát odaszállításuk egyértelműen a vár oszmán-török fennhatósága idején történt. Hasonló jelenség figyelhető meg Pilisszentkereszt és Esztergom viszonylatában, az ugyancsak 16. században megszűnt pilisi ciszterci monostorból jelentős mennyiségű kőanyag jutott az esztergomi vár 17. századi építkezéseisehez.

Bemutatunk néhány, a csókakői várban talált jellegzetes, 13. századi vértesszentkeresztii kőfaragványt, melyek részben beépítve jelentkeztek (pl. a dzsámi bejáratánál hevenyészetten megépített lépcsőnél), részben az omladékból szórványként bukkantak elő, mint pl. egy frigiai sapkás hárpia ábrázoló kiemelkedő szépségű boltozati csomópont.

A térség úthálózatáról PhD disszertáció keretében (Stibrányi Máté) 2015-ben fontos összefoglalás született, ezért a továbbiakban elsősorban a Vértesszentkeresztet és Csókakőt összekötő – részben a Vértesen áthaladó – lehetséges török kori útvonalakra fókuszálunk, olyan útvonalakra, ahol kőszállító szekerek is haladhattak.

Az eddigi kutatásokra támaszkodva áttekintjük a környék legfontosabb középkori-kora újkori útjait, így a legvalószínűbb szállítási útvonalaként szóba jöhető, a Vértes hegységet délről megkerülő regionális utat és leágazásait. Az 1. és 2. katonai felmérés Vértest átszelő útjai, valamint a mai turista útvonalak egy része középkori eredetű, így a Vértes középkori várait, és azokat a vértesszentkeresztii kolostorral összekötő utak is. Egy 17. századi, a csókakői várat ábrázoló vázlatos térkép – számos pontatlansága ellenére – használható részleteket árul el a környék török korban „élő” útvonalairól is. Az írott források, térképek, Least-cost path (LCP) analízis segítségével nyert útvonal-meghatározásokat összevetve a terepbejárások eredményeivel, arra a kérdésre keressük a választ, hogy a vértesszentkeresztii kövek milyen úton jutottak el a csókakői várba.

Kustár Rozália¹ – Balázs Réka²

¹ Dunatáj Értékeiért Nonprofit Közhasznú Zrt., Harta

² Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatóság, Kecskemét

Röghöz kötött képzelet – A kiskunsági halmok példái tükrében

Egy-egy közösség életében a táj ember alkotta elemeinek kiemelt, szimbolikus jelentése van, a tájidentitás tárgyát képezik. Ez a jelentés azonban nem statikus. Olyan esetekben, amikor a kontinuus fejlődés megszakad, az új közösség újraértelmezi, új szimbolikus tartalommal ruházza fel a korábban létrehozott tájelemeket. A Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatóság által 2002 óta folytatott halom kataszterezési munka során számos példát láthattunk erre. A tartalomváltás két rétegét különböztetjük meg: egy archaikusabb és egy újabb réteget.

1. Egyezményes tájértelmezésnek nevezzük azt az esetet, amikor az értelmezés általánosan elfogadott, köznépi, nem köthető egyénhez. Két jellemző példáját mutatjuk be:

A.) Határkijelölések: Általános jelenség, hogy egy közösség saját terének lehatárolásaként őskori halmokhoz igazította új (település)határait.

A kecskeméti pusztaszeri majorház mellett álló igenszép halom mostani egyszerű és köznapi „Kovácsné halma” nevezetének „Árpád halma” nevezetre átváltoztatását községhatóságilag elrendelgetni és azt alkalmoszerű ünnepélyességgel fogatosítottatni javaljuk.” (Hornyik János 1861). Az átkeresztelt halmon 1900-ban avatták fel a Milleniumi Hétvezér emlékművet.

B.) Vezérek halmjai: A folklórhagyomány őskori halmokhoz vitézi történeteket kapcsol, melyek szimbolikája több tájelemre is kiterjedhet: „A partos székhez, mely a szőlők mellett van, nyári napnyugotra esik a Csaba nevű szántó, mely hajdan szőlő volt – s nevét Csaba halmától vette, mely benne esik s mely Csaba név állítólag onnan származott, hogy a halmon Csaba nevű vitéz harcolt. – Ez elnevezéstől nyerte nevét a mellette eső Csaba széki dűlő is, mely szántó és sik kaszálló”.

2. A szubjektív tájértelmezés jellemzői, hogy az értelmezés egyéni kezdeményezés alapján jön létre, később esetleg egyezményesen elfogadottá válik. A következő két példáját ismertetjük: A.) Kunhalom elnevezés. A kunhalom kifejezés a 19. században nyelvújítás hatására született, mesterségesen képzett összetett szó, amely Horváth István (1784-1846) nyelvész-történész-től származik. Ma gyakran nevezik az Alföld halmait „kunhalmok”-nak. B.) Halom-rendszer elméletek: Több történetíró a 19. század romantikája által megihletve rendszert látott a halmokban: „Alább névszerint lesznek elszámálva a' határban található halmok, mellyek szabályosan kerek alakjuk egyenes felmagasodásuk, és a' bennök található kézművek, emberi csontokból ítélve, minden bizonyonnyal emberi készítmények, bizonyos rendszert tüntetnek fel. – ugyanis e halmok természeti helyzetük szerint térképre téve, egy mértföldnyi átmérőjű szabályos kört mutatnak a' határ közepén fekvő város körül” (Szabadszállás előljárói Pesty Frigyes helynévtárából). Szimbolikus jelentőségüket a tájban tovább erősítették pl. emlékművek létrehozásával. A korábban Kovácsné halmáról Árpád-halomná keresztelt domb tetején Kecskemét városa és az Országos Diákszövetség 13 méter magas obeliszket emelt. Hornyik János elmélete szerint ez a hét vezér hét halmának egyike: a honfoglaló Árpád vezéri halma közelében állt a többi vezér halma, akik a honalapító országgyűlésre érkeztek.

Kustár Rozália

Dunatáj Értékeiért Nonprofit Közhasznú Zrt., Harta

Pilisszántói titok – tájrégészeti szempontú véleményformálás

2002. augusztus 24-én beszakadt a pilisszántói katolikus templom padlója, mely alatt egy pincerészlet/folyosó tárult fel. Pilisszántó belterülete alatt további helyeken is észleltek olyan jelenséget, melyek egy kiterjedt, több ágból álló pincerendszer meglétére utalnak (falazattechnikai egyezések, szintbéli összevethetőség). 2015-ben a rendezési terv örökségvédelmi hatástanulmányának készítése során merült fel annak a gondolata, hogy az eddigi adatokat rendszerezve, kíséreljük meg egy régészetileg is releváns értelmezés kialakítását. Szőnyi József volt polgármester megfigyelései, a BME Fotogrammetria és Térinformatika Tanszéke felvételezései, a Szegedi Tudományegyetem TL/OSL Kormeghatározó Laboratórium mintaelemzése és a rendelkezésre álló fotódokumentáció alapján a történeti és térképi adatok összevetésével közelítettük meg a kérdést. A korábbi felmérések következtetéseit meg tudtuk erősíteni, miszerint a pincerendszer igazi szerepe, funkcionálisan összefüggő használata az újkori templom felépítése előttre keltezhető. Ezt leginkább az utólagos elfalazás és betömés bizonyítja, ami az aktív összefüggő használat lezáró aktusa volt. Ennek legkésőbbi dátumaként a barokk templom építésének időpontját (1760) tekinthetjük. Felvethető, hogy az előkerült pincerendszer összefügghet azzal a ténnyel, hogy a középkorban a Pilis jelentős szőlőtermő vidék volt a királyi erdők peremén. A felsorakoztatott érvek mellett további kutatás szükséges annak eldöntésére, hogy vajon a szántói „föld alatti folyosók” dézsmapinceként szolgálhattak-e a középkor folyamán, hasonlóan a jobban adatolt Eger környéki dézsmapinceként használt többszintű pincerendszerekhez (Andornaktálya- Százejtekű és Kőhodály, stb.).

A pilisszántói katolikus templom padlója alatt feltároló pincerendszer a „keresztes kő” rögtönzött bemutatóhelyével

Történeti táj - Tájregészeti Poszterek

Oroszi Zoltán¹ – Kustár Rozália²

¹ Dunatáj Természet- és Környezetvédelmi Közalapítvány, Harta

² Dunatáj Értékeiért Nonprofit Közhasznú Zrt., Harta

Ember és természet együttes alkotásai a szikes pusztákon

„A kultúrtájakra jellemzőek a fenntartható földhasználati technikák, azon természeti környezet adta sajátosságok és korlátok között, melyben kialakulnak; valamint egy meghatározott spirituális viszony a természethez.” (Soós Gábor). Egy olyan organikusan fejlődő tájban, melynek fejlődése folyamatos napjainkban is, a tájban meglévő kapcsolatok, viszonyok, dinamikus funkciók és a rétegződő történetiség lekövetése nem egyszerű feladat. A folyamatosan fejlődő tájra jó példák a Dunamenti-síkság szikesei, melyek nagy átalakuláson mentek keresztül a Duna szabályozása óta eltelt időszakban. Annak ellenére, hogy rendelkezésünkre állnak tájtörténeti, tájhasználati adatok, ezek konkrét azonosítása nem könnyű feladat a változó vízrajzi viszonyok között, melyeket tetéz az évközbéli változó csapadék és leszáradás-intenzitás.

Poszterünkkel egy kisebb mintaterületen, a Solti síkon fekvő Böddi-szék területén végzett kutatásunkat mutatjuk be.

I.) Összegyűjtöttük az újkori tájhasználati adatokat, kiemelve azokat, melyek régészeti szempontú megközelítés szerint is tartós nyomokat hagyhattak a tájban. Ilyenek az egykori utak, az állattartáshoz kapcsolódó kutak, telepek, időszakos delelőhelyek és a karámrendszerek. Fontosnak tartottuk az 1900-as évek elejétől itt létrehozott majorság nyomainak felderítését is, hiszen fennállása alatt az érintett területen rizsföldeket (árokka körbevett kazettákat) alakítottak ki, nagyobb (kb. 50 ha) területen volt gyümölcsös és szőlőültetvény. Bársony István leírásából földbe ásott vadászlesről is van adatunk. Nem tudunk viszont foglalkozni egyéb, tájhoz kapcsolódó, de „nyomtalan” tevékenységekkel, mint például a sziksősöprés.

II.) Igyekeztünk rekonstruálni az adott időintervallumban történt tájváltozásokat, különösen azokat, melyek a Duna-szabályozástól, illetve a területet keresztülvágó V. Sós-éri csatorna létesítésétől adathatók.

III.) Összehasonlító adatsorként a régészeti terepbejárás eredményeit és az Oltó-halom geoarcheológiai kutatásait is felhasználtuk.

IV.) A jelenkori változások megfigyelése érdekében hosszútávra tervezett drónfelvételezést kezdtünk a területen. A tájban megfigyelhető változások (pl. árok elmosódása) dokumentálása jelentőséggel bír a jelenleg a területen megvalósuló, a „Pannon szikes vízi élőhelyek helyreállítása a Kiskunságban” című LIFE-Nature program (LIFE12 NAT/HU/001188) miatt is, mely az édesvízi Sós-éri csatorna áthelyezését irányozza elő.

Páll Dávid Gergely¹ – Sipos György¹ – Tóth Farkas Márton²

¹ Szegedi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged

² Budapesti Történelmi Múzeum, Aquincumi Múzeum, Budapest

Mocsáros természetvédelmi terület (Budapest III. kerület) földtudományi vizsgálatai

Vizsgálatunk tárgya egy Budapest területére eső mocsáros természetvédelmi terület. Ennek az egyedülálló tájrészletnek a kialakulása és a múltbéli, illetve jelenlegi folyóvizekhez való viszonya bizonytalan, több kérdést is felvetett a terület vizsgálatakor. Elemzéseinkkel (fúrások, szedimentológiai elemzések, geokémiai analízis, abszolút kormeghatározás) a lokális tájtörténet kérdéseire próbáltunk megválaszolni.

Mintavételező fúrás az üledékből 2016 januárjában

Páll Dávid Gergely¹ – Liska András² – Sipos György¹

¹ Szegedi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged

² Erkel Ferenc Múzeum, Gyula

Földtudományos vizsgálatok a gyulai Szigeterőd-projekt tervezésében

A gyulai Szigeterőd nem napjaink találmánya. Már a 20. század közepén felmerült annak a gondolata, hogy az egykori erődöt természetes környezetébe kellene visszaállítani. Napjainkra a Szigeterőd projekt újból aktuálissá vált. Ahhoz, hogy az egykori vízfolyás pontos helyét és a várat körülvevő mesterséges védőművet pontosan meg tudjuk határozni, nem elegendő csupán az irodalmi adatokra támaszkodni, mivel ezek a források szubjektívek és nem geodéziai pontossággal jelenítik meg a keresett objektumokat. A gyulai vár közvetlen környezetében több helyen zajlottak ásatások az elmúlt évtizedekben, de mivel nem lehet mindenhol régészeti szelvényeket kijelölni, a vár egykori környezetének rekonstruálása természettudományos módszereket igényelt. Tekintve, hogy a gyulai vár közvetlen környezete összetett terület, komplex természettudományos vizsgálatokat kellett meghatároznunk. 2014 novemberében egy terepbejárás alkalmával pontosítottuk a felmérni kívánt terület nagyságát, és megfogalmaztuk a fontosabb kérdéseket, mint például az egykori meder futása, a várárok elhelyezkedése és a palánk/sánc kiterjedése. Ezen információk tükrében határoztuk meg kutatási módszereinket is, melyek a hagyományos térképező fúrásokon túl innovatív, napjainkban egyedülálló sekély geofizikai térképezést is magukban foglaltak.

Pásztor Eszter

Hatvany Lajos Múzeum, Integrált Könyvtár és Muzeális Gyűjtemény, Hatvan

„Mindenből egy kicsit” - Hatvan és járása topográfiajának kutatási lehetőségei régészeti szempontból

Hatvan topográfiajának feldolgozására már többen tettek kísérletet a Hatvany Lajos Múzeumban, de eddig nem sikerült érdemben összesíteni és feldolgozni a rendelkezésünkre álló adatokat.

Már a 19. századból vannak adataink arra vonatkozólag, hogy régészeti ásatások folytak Hatvanban (pl. Sperlágh József hatvani gyógyszerész ásatása 1876-ban), de ezek az anyagok mára mind elpusztultak. A régészeti raktár gyarapítása Révász József, hatvani rendőrkapitány munkássága révén indult újra az 1930-as években. Ez a leletanyag a háborúk alatt részben megsemmisült, majd véglegesen elkallódott. A legújabb, mai régészeti gyűjtemény megalapítója Doktay Gyula építésmérnök volt, aki a városban folyó földmunkák és építkezések nyomán felszínre került leleteket gyűjtötte az 1950-es évektől. Hozzá csatlakozott Szántó Lóránt tanár, majd Németi Gábor középiskolai tanár is. Németi Gábor a Honismereti Szakkör vezetőjeként középiskolai diákokkal több éven át terepbejárásokat folytatott Hatvan és környékén, a gyűjtésekről feljegyzéseket is készítettek és az előkerült leletek a múzeum gyűjteményébe kerültek. Az évek során felgyülemlett 430 leltározatlan doboz részben ezeknek a terepbejárásoknak, részben az ajándékozásoknak az eredménye. Sok lelőhely máig regisztrálatlan, így a közeljövőben feladatom, hogy ezeket visszaazonosítsuk, a lelőhelyek elhelyezkedését pontosítsuk és térképre vigyük. Ebben a munkában nyújt segítséget intézményünknek az egri Dobó István Vármúzeum is. A terület régészeti szempontból még számos lehetőséget tartogat, mint például a Nagykökényes és környékéről származó leletanyagok, a Hatvani-kultúra leletanyaga, és a Hatvan, Gombospusztai római burgus. A környező települések (Boldog és Nagykökényes) régészeti gyűjteményeinek felmérése is fontos feladat lenne. A tárgyak nem szakszerű tárolásának és az esetleges elkallódásának jövőbeni megakadályozása elsődleges feladata az intézményünknek.

A Hatvany Lajos Múzeum épületének frontja

Történeti táj - Tájrégészeti Posztterek

**Szabó Máté¹ – Czövek Attila² – K. Németh András² –
Ódor János Gábor² – K. Tóth Gábor²**

¹ Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet, Régészet Tanszék; Pécsi Légitérégészeti Téma, Pécs

² Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd

Avar kori tájhasználat Várongon (Tolna megye)

A légitérégészeti kutatásoknak köszönhetően több ismeretlen korú soros temető vált láthatóvá Várong (Tolna megye) szűkebb környezetében. Felderítésük és térképezésük módszerének köszönhetően pontos helyük, és a környékükön látható más jelenségek ismerete lehetőséget teremtett kiterjedtebb kutatásukra. 2016 őszén – felszíni nyomok hiányában – ásatással vizsgáltuk e hat, korábban azonosított lelőhelyet. Legnagyobb meglepetésünkre mindegyiket a késő népvándorlás-korba sorolhattuk, amely a térség sokkal komplexebb tájrégészeti vizsgálatát irányozza elő.

Várong-Főszög soros temetője légi felvételen (Szabó Máté felvétele, 2008. május 17, PLT 28779)

Viczián István¹ – Tóth Farkas Márton² – Balogh János¹ – Koczó Fanni¹ – Szalai Zoltán¹ – Szeberényi József¹

¹ Magyar Tudományos Akadémia, Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet, Budapest

² Budapesti Történeti Múzeum, Aquincumi Múzeum, Budapest

Geomorfológiai, környezettörténeti vizsgálatok a Budapest (I. kerület), Fő utca 2. sz. alatti régészeti feltárás környezetéről

2016 nyarán Budapest (I. kerület), Clark Ádám tér észak-nyugati részén egy többretegű lelőhely régészeti kutatására került sor. A 285 m² területre kiterjedő feltárás leletanyagát a középső neolitikumtól a török korig tartó időszakból származik és 77 rétegtani egységhez, valamint 27 önálló jelenséghez tartozik. A régészeti kutatásokhoz kapcsolódva – a BTM és a MTA CSFK FTI együttműködésében – geomorfológiai, környezet-rekonstrukciós és üledékföldtani vizsgálatokat végeztünk.

A vizsgált terület a budai Várhegy és a Duna között húzódó keskeny félsíkon található. A feltárt rétegsor üledékföldtani jellemzőit, az egyes rétegek kialakulásának körülményeit és az egykori környezeti viszonyokat a szelvényből begyűjtött 10 minta talajfizikai és kémiai tulajdonságainak vizsgálata alapján határoztuk meg. Elvégeztük a feltárás tágabb környezetének geomorfológiai térképezését és földtani értékelését. A szelvény alsó rétegeiben még találunk folyóvízi üledékeket, de felfelé haladva egyre inkább a Várhegy oldaláról származó lejtőtörmelék és az antropogén feltöltés válik meghatározóvá. A talaj foszfát tartalma és más jellemzők alapján a bronzkortól intenzívebb területhasználat mutatható ki. Archiv térképek szerint a feltárás területét még az 1838-as nagy árvíz sem öntötte el, szemben a Fő utca egyéb részével. A rakpartok kiépítését megelőző domborzati viszonyokat digitális domborzatmodell formájában ábrázoltuk az 1873-ban készült Duna vízszabályozási térkép szintvonalai alapján, az ezzel végzett árvízi elöntési vizsgálat is megerősítette a terület magasabb fekvésű, árvizektől védett helyzetét.

Előadásunkban a Fő utcai mintaterület példáján mutatjuk be, hogy a régészeti feltárások eredményeit érdemes az időben változó környezet különböző állapotaival és folyamataival, a klíma- és környezettörténeti események, a földtani és geomorfológiai adottságok figyelembevételével és az üledékek laboratóriumi vizsgálatát követően értelmezni.

A régészeti feltárás területe a Fő utca felől

Történeti táj - Táirégészet

A konferencia helyszíne

konferenciaterem
(földszint)

étterem
(földszint)

WC
(földszint)

poszterkiállítás
(földszint / 1. emelet)

kávézó
(1. emelet)

Bejárat

Tóth Kálmán utca

A különböző korok közösségei számos módon szervezték át vagy változtatták meg maguk körül a természeti és épített tájat, különféle gazdasági, társadalmi, politikai vagy vallási okokból. Az egymást követő generációk tovább építették, módosították a „történelmi tájat”, és ezen változások egymásra épülésével, rétegződésével vált maga a táj több korszak nyomát magán viselő, összetett régészeti jelenséggé.

Az elmúlt évtizedekben a magyar régészeti kutatás számos ponton fordult a régészeti jelenségek táji értelmezése felé, és járult hozzá tudatosan vagy kevésbé tudatosan a tájrégészet hazai megerősödéséhez. Mostanra időszerűvé vált az eddig elért eredmények összegzése és a kutatás jövőbeli feladatainak áttekintése egy széles együttműködésben megvalósuló konferencia keretein belül.

A rendezvény kettős célt szolgál: egyrészt bemutatja a hazai régészeti kutatás azon tendenciáit, melyek hozzájárultak a tájrégészeti módszerek és az arra jellemző komplex tájselejtés magyarországi meghonosodásához és főbb irányainak kialakulásához; másrészt átfogó körképet nyújt a jelenlegi kutatások legfrissebb eredményeiről és célkitűzéseiről, melyek kijelölik a hazai kutatás aktuális helyét és feladatait a nemzetközi tájrégészeti diszciplinán belül.

